

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ДАВЛАТ АРХИТЕКТУРА ВА ҚУРИЛИШ ҚЎМИТАСИ
ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ

“АРХИТЕКТУРА ТАРИХИ ВА НАЗАРИЯСИ” КАФЕДРАСИ

“АРХИТЕКТУРАВИЙ КОМПОЗИЦИЯ ВА ЛОЙИҲАЛАШ
АСОСЛАРИ” фанидан

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Таълим соҳаси: 340000 – Архитектура ва қурилиш

Таълим йўналишлари: 5340100–Архитектура (Бино иншоотлар)
5341000-Қишлоқ ҳудудларини архитектура-
лойиҳавий ташкил этиш

Тошкент – 2017

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 201__ йил _____даги ____-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Архитектуравий композиция ва лойиҳалаш асослари” фани дастури асосида ишлаб чиқилган.

Тузувчи: Ш.Р.Бобоёрова “Архитектура тарихи ва назарияси” кафедраси катта ўқитувчиси

Тақризчилар: Т.Ш.Маматмусаев “Архитектура тарихи ва назарияси” кафедраси доценти

А.А.Зияев. Ўзбекистон Фанлар академияси “Санъатшуносолик” илмий тадқиқот институти катта илмий ходими, архитектура фанлари номзоди

Фан бўйича ўқув-услубий мажмуа Тошкент архитектура–қурилиш институти Илмий-услубий Кенгашининг 2017 йил «__» _____ даги “_____” –сонли мажлисида муҳокама этилган ва маъқулланган.

Илмий-услубий Кенгаш

раиси _____ **А.Мирисаев**

МУНДАРИЖА

1.		Ўқув
материаллари.....		9
2.	Мустақил	таълим
машғулотлари.....		
3.		
Глоссарий.....		
4.		
Иловалар.....		

Сўз боши

Инсон фаолиятининг қадимий ва нафис соҳаларидан бири бу архитектурадир. Архитектурага таъриф бермасдан аввал "архитектура" сўзининг келиб чиқишига назар ташлайлик. Сўз илдизи "тектура" қурилиш санъати маъносини бериб, "архи" қўшимчаси эса олий, юқори даражада деган маънони билдиради. Демак "архитектура" — қурилишнинг юқори босқичи, яъни олий даражадаги қурилиш демакдир.

Айнан шу маънода "архитектор" ўзбек тилидаги "меъмор" сўзига яқин туради. Шунинг учун ҳам архитектурага нисбатан меъморчилик атамаси кенг ишлатилади. Архитектура қурилиш санъатининг олий даражаси, бироқ ҳар қандай қурилишни ҳам архитектурага тенглаштириш ёки ўхшатиш мумкин эмас. Чунки қурилиш жуда кенг камровли сўз бўлиб, архитектурага мос бўлмаган айрим соҳаларни ҳам ўз ичига олади. Масалан, темир йўл қурилиши, ер ости қувурлари ёки шахталар қурилиши ва ҳоказо.

Демак, ҳар қандай қурилиш ҳам архитектура бўлолмайди, лекин ҳар қандай архитектура негизида авваламбор қурилиш ётади. Қурилишнинг архитектурага айланиши учун у юқори даражадаги санъат намунаси ёки асари тарзида яратилиши керак. Архитектурани инсон амалий фаолиятининг бошқа турларидан, шу жумладан, қурилишдан фарқи шундаки, у фойдалилик масалаларидан ташқари муайян тарихий ва ижтимоий-маънавий муҳит ва давр эҳтиёжларини қондирувчи мафкуравий ва бадиий эстетик вазифаларни ҳам бажаради.

Архитектура унинг ҳозиргача қабул қилинган таърифи шундай: архитектура — инсон ва жамият фаолияти, инсоннинг маиший турмуши, меҳнати, умуман ҳаёти учун фазовий муҳит яратиш санъатидир. Бу ерда "фазовий" дейилганда космосни эмас, балки ер сатҳи устида қуриладиган объектлар жойларни назарда тутилади. Бундай фазовий муҳит ёпиқ ёки очик бўлиши мумкин. У чегараловчи, белгиловчи (девор, том, тусиқ, панжара, дов—дарахт, тош каби) структуралар ёрдамида ташкил этилади. Масалан, Тошкентдаги "Мовий гумбазлар" қахвахонаси ёки унинг ёнидаги чойхона бинолари ғишт, бетон ва ойна, тусиқ—девор, пол ва том (гумбаз ҳам томнинг бир тури) ёрдамида атрофдан чегараланиб, ёпиқ фазовий муҳит ҳосил этилган. Бу ердаги хиёбонда ток ва сўри остида ҳам қисман чегараланган муҳит ҳосил қилинган. Бундан фарқли ҳолда чойхона олдидаги суфа—сурилар горизонтал текислик бўйича очик муҳитга ажратилган. Сайр йўллари ҳам очик муҳитдир. Улар дарахт, бута, майса, плита, тош, сув бассейни, фаввора кабилар ёрдамида режаланган.

Яна шунини айтиш жоизки, “архитектура” ўзининг яратилиши жиҳатидан икки маънода ишлатилади, биринчидан, инсон ижодий фаолиятининг соҳаси маъносида ва иккинчидан, шу фаолиятнинг маҳсули маъносида.

Архитектуранинг мақсади ва вазифалари. Инсонларнинг яшаши, ишлаши ва дам олишига мўлжалланиб ташкиллаштирилган маконни ёки муҳитни шакллантириш архитектуранинг бош вазифасидир. Бироқ, унинг вазифаси бу билан чекланмайди. Маълумки, ҳар қандай муҳит одамлар руҳиятига, онгининг шаклланишига таъсир кўрсатади. Чунки архитектурада қўлланиладиган ҳажмий шакллар, моддий муҳит бирон бир жозибали кўринишга ёки ахборотга эга бўладики, улар одамлар дидига, онгига ижобий ёки салбий таъсир этиши мумкин. Архитектуранинг вазифасига ана шу муҳитда инсонлар учун ўзига хос қулайлик ва шинамлик яратишгина эмас, балки инсоннинг гўзалликка бўлган эҳтиёжини қондириш, у яшаётган жамият маданий ҳаёти, халқчил миллий

анъаналари ва илғор эстетик туйғуларини ўзида акс эттириш каби вазифалар ҳам киради.

Архитектура инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондиради. У инсоният жамияти яшаш ва дам олиш воситаларининг қанчалик зарурий қисмлари (тураржой уйлари, жамоат бинолари, боғ ва парклар, хиёбонлар ва бошқалар)дан таркиб топса, худди шунчалик ишлаб чиқариш воситалари (завод ва фабрикалар, электр ва иссиқлик станциялари, ишлаб чиқариш корхоналари)дан ҳам таркиб топади. Умумий маънода архитектура - бу инсониятнинг яшаши ва фаолияти учун сунъий шакллантириладиган, амалий ва маънавий эҳтиёжларга мўлжалланган моддий муҳитлар тизимидир. Айни пайтда, архитектура бу санъат ҳамдир. Шу боисдан архитектурада муайян ҳаёт тарзи, давр тафаккури ва талаби, муайян эстетик ва мафкуравий эҳтиёжлар, ғоялар мажмуаси ўзининг моддий ва бадиий ифодасини топади.

Архитектура кўп қирралидир. У муайян вазифаларга мўлжалланиб ташкиллаштирилган ички муҳитли бинолар, бинолар ансамбли ва комплекси, шаҳарлар, қишлоқлар, махсус ташкиллаштирилган ташқи очик муҳитлар (кўчалар, майдонлар, истироҳат боғлари, парклар, маҳаллалар, даҳалар)дан ташқари ички муҳитга эга бўлмаган, бироқ очик муҳитни ташкиллаштиришга хизмат кўрсатувчи иншоотлар ва мўъжаз меъморий шакллар (монументлар, обелисклар, тасвирий ойналар, кўприклар, йўллар, сохиллар, путепроводлар, транспорт развязкалари, фавворалар, зинапоялар, тўсиқлар ва ш.к.) ҳамдир. Ана шу нуқтаи назардан олиб қараганда архитектура жамиятнинг ижтимоий, ишлаб чиқариш ва мафкуравий эҳтиёжларидан вужудга келгувчи моддиятдир. Айнан ана шу эҳтиёжлар архитекторлар олдига аниқ вазифалар қўяди. Яратилган архитектура жамият ва унинг маълум бир даврининг моддий ва маънавий маданиятини белгилайди, ўзида акс эттиради.

Архитектурага хос жихатлар

Архитектуранинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Буни яққол тушуниш учун уни бошқа санъат турлари билан таққослаб кўриш мақсадга мувофиқдир. Архитектура рассомчилик ва хайкалтарошлик каби борлиқни конкрет кўринишда тасвирловчи санъат эмас. Архитектура ифодали бунёдкорлик санъатдир. У борлиқни умумлаштирилган ҳолда ифода этади. Қайсидир даражада синф, жамият ёки бутун бир даврнинг ғояларини ўзида акс эттиради. Рассом чизиқ ва буёқ ёрдамида икки координат ўлчамга —эни ва бўйига эга бўлган текисликда асар яратади, ўзи танлаган мавзунини график услубда ёки ранглар мажмуасида ифода этади ва тасвирлайди.

Хайкалтарош уч координатли — эни, бўйи, баландлиги бўлган ҳажмлардан фойдаланади. Хайкалтарошлик рассомчиликдан жиддий фарқ қилиб, асар картина текислигида эмас, балки асосан ҳажмлардан фойдаланиб ифода этилади. Томошабин хайкални нафақат бир томондан балки ҳамма томондан, ҳам томоша қилиш мумкин. Бироқ, хайкалтарошликда ҳам рассомчиликдаги каби ифодаланаётган мавзу қурилмайди, ҳажмий шаклда бўлса-да, барибир тасвир этилади. Шунинг учун ҳам бундай санъат турлари тасвирий санъат деб аталади. Архитектура асарида ўша уч координатага яна тўртинчиси — вақт координатиси ҳам қўшилади. Вақт координатиси архитектуранинг нафақат ташқи, балки ички кўринишларида ҳам ифодаланади. Томошабин архитектура асарини ташқи томонлардангина эмас, балки унинг ички кўринишларини ҳам томоша қилиш имкониятига эга бўлади. Архитектуранинг ички кўринишлари ёпиқ ва ярим ёпиқ ички муҳитдан иборат бўлиб хоналар, рахровлар (коридор), рекреациялар, заллар, террасалар, айвонлар, ички ҳовлилар, каватларни боғловчи зинапоялар ва шу кабилардан ташкил топади. Демак, архитектура асари ижтимоий даврнинг муайян бир функциясини бажаришга мўлжалланган бўлиб, унда хайкалтарошликка қараганда нафақат ташқи ҳажмдан, балки ички фазовий муҳитлардан ҳам кенг фойдаланилади. Архитектуранинг ана шу

муайян ички функциялари мажмуаси унинг ташқи кўринишида ўз ифодасини топади. Бошқача қилиб айтганда, архитектура ички ва ташқи сунъий муҳитлар, ҳажмлар ва шаклларнинг йиғиндисидан ташкиллаштирилган ва уларнинг ўзаро уйғунлашган бирикмасидан тузилиб очиқ муҳитда бунёдкорлик санъати асарининг намунаси тарзида вужудга келади. Бундай асарни инсон идрок қилиш учун бир жойдан иккинчи жойга силжиши, ҳаракатда бўлиши, юриши керак. Бу эса маълум вақт ичида ўтади ва шу сабабдан ҳам архитектура координаталарининг сони тўртта дейилади.

Архитектуранинг бир - бири билан чамбарчас боғланган уч жиҳатлари мавжуд. Булар мустаҳкамлик, фойдалилик ва бадиийликдир. Бошқача қилиб айтганда архитектура асарига қуйидаги талаблар қўйилади: биринчидан, архитектура асари инсоннинг фойдаланишига қулай бўлсин, қандай мақсадда қурилган бўлса шу мақсадни тўла адо этсин; иккинчидан - асар ўз—ўзини ва унга қўйилган юкни кўтара оладиган, ташқи муҳит ва табиат таъсирларига" чидаш берадиган бўлсин - ва учинчидан, асар кўриниши таъсирли, инсонни тўлқинлантирадиган унга завқ берадиган бўлиши керак. Бу уч жиҳатни дастлаб антик давр архитектори ва муҳандиси Марк Витрувий англаган эди. Унинг таъбирича, “ҳар нарса (гап архитектура асари тўғрисида кетаяпти) мустаҳкамликни, фойдани ва гўзалликни назарда тутган ҳолда қилиниши керак”. Бу ерда "мустаҳкамлик" конструктив жиҳатни, "фойда" — функцияни, "гўзаллик" эса — эстетик жиҳатни ифодалайди. Мазкур уч жиҳатларнинг ўзаро муносабати бири бошқасига ҳалал бермайдиган даражада уйғун ва муштарак бўлиши керак. Масалан, архитектуранинг конструктив жиҳати унинг функциясига ёки эстетикасига зид бўлмаслиги лозим ва ҳоказо.

Баъзи тадқиқотчилар зикр қилинган уч жиҳатга яна тўртинчисини яъни иқтисодни ҳам қўшадилар, Ҳақиқатан ҳам иқтисодий талаб жуда муҳимдир. Лекин бошқа тадқиқотчилар уларга, бизнингча асосли

равишда эътироз билдирадилар. Уларнинг фикрича, иқтисодий талаб ўша уч талабларнинг замирида ётади. Яъни архитектура асари, масалан, бино ўз вазифасини мукамал адо этиши учун муҳит яратишда ортиқчаликка йўл қўйилмаслик лозим бўлади. Бино мустаҳкам бўлсин деб унинг қурилмаларини, масалан деворни бекорга қалин қилмаслик керак. Бино чиройли бўлсин деган мақсадда ортиқча безакка, бачканаликка йўл қўймаслик зарур ва ҳаказо.

1- БЎЛИМ. МАССАДАГИ РИМ ОРДЕРЛАРИ.

1- АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ:

Кириш. Архитектура тўғрисида маълумот. Массадаги рим ордерлари.

Юнон ордерлари. Антик Юнонистонда устунли-тўсинли тош қурилмалар асосида шаклланиб етук бадиий-образли меъморий ифодага эга бўлган ва "**ордер**"лар деб аталувчи қадимги меъморий қурилмалар туркумига замондошларимиз жуда катта қизиқиш билан қарашган.

Меъморчилик тарихида бир вақтлар икки устун устига тўсин ўрнатиб иморат ёпиш жуда катта янгилик ҳисобланган. Чунки бундай ҳаракат иморатсозликда устунли-тўсинли қурилмалар тизимининг яратилишига асос солган. Шундай қилиб меъморчиликда ўзига хос қурилмавий тартиб – **ордер тизими** вужудга келган .

Бундай тартиб илк бор Қадимги Миср архитектурасида ибодатхоналар қурилишида кенг қўлланилган. Қадимги Миср меъморчилигида эришилган устунли-тўсинли қурилмавий тажрибалар антик Юнонистонда янада такомиллаштирилиб, яхлит қоя ва гармония асосида умумлашган композицион тизим – устунли-тўсинли тош қурилмалари тектоникаси - "ордерлар" сифатида мелоддан олдинги VI-V асрларда ташкил топган.

"**Ордер**" латинча "ordo" сўздан олинган бўлиб, тартиб маъносини англатади. Ордер бу оғирлик кўтарувчи устунли-тўсинли тош қурилмаларининг шундай образли тектоник ифодасики, унда иншоотнинг амалий қурилмавий шакллари ва бадиий тафсилотлари тўлиқлигича очиб берилган. Ушбу тартиб орқали оғирлик тушаётган ва оғирликни кўтараётган меъморий шакллар орасидаги хандасавий мутаносиблик бинода ўзининг тугал тектоник ифодасини топган.

Ордернинг асосий элементлари иккита: устунва антаблемент ёпилмадир. Бу икки асосий элемент учта вазифа: 1) иншоотнинг мустаҳкамлигини таъминлайдиган қурилмавий; 2) бинони ёмғир ва қуёшдан асрайдиган амалий; 3) бинога ўзига хос образ бағишловчи бадиий вазифаларни бажаради.

Қурилмавий жиҳатдан уччала ордер ҳам умумий асосий қисмларга эгадир: устун, антаблемент (тугаллик қисми) ва стилобат (поғонали асос). Устунлар антаблементни кўтарувчи таянч бўлиб, **боша (капитель)** билан тугайди. Капителнинг юқори қисми "абака" деб аталиб (текис тахта маъносида), у антаблементдан оғирликни бевосита қабул қилади. Ионик ва коринф ордерларининг устунлари "база"га, яъни пойустунга эга. Устунлар ўрта қисмидан юқorigа томон ингичкалашиб боради. Бундай ҳолат **энтазис** деб аталган. Устунлар, одатда, вертикал ва ярим айлана ўйиқлар – **каннелюралар** билан безатилган. Улар устунларга енгиллик ва хушқоматлилиқ, айти пайтда жимжимадор соялар бахшида этади.

Барча ордерларда ҳам **антаблемент** уч таркибий қисмдан: архитрав,

фриз ва карнизлардан иборат. **Архитрав** - устунларни туташтирувчи тош блоклари-тўсинларданиборат бўлиб, антаблементнинг асосий оғирлик кўтарувчи пастки қисмидир. **Фриз** – ёпилманинг болор ва тош тахталари таянадигант еки кўриниш деворига эга. Олдинга чиқиб турувчи карниз тош тахтаси – гейсон эса **карниз**даги асосий таркибий қисмни ташкил қилади карниз томдан ёмқир сувлари оқиб тушадиган **сима** билан тугалланади.

Дор ордерга қурилиш қонуниятларининг қатъийлиги хосдир. Унинг антаблементи бошқа ордерларга нисбатан каттароқ, устунлари эса зич жойлашган. Антаблемент фризи **триглиф** деб аталувчи, юзасида вертикал ўйиқларга эга бўлган каттакон тош блокларидан тузилган . Триглифлар архитравга шундай қўйилганки, уларнинг вертикал юзасининг олд томони архитравнинг вертикал юзасига мос келади. Триглифларга карниз тош тахталари қўйилган. Бурчакларда турувчи триглифларнинг иккала юзасига ҳам вертикал ўйиқлар билан ишлов берилган.

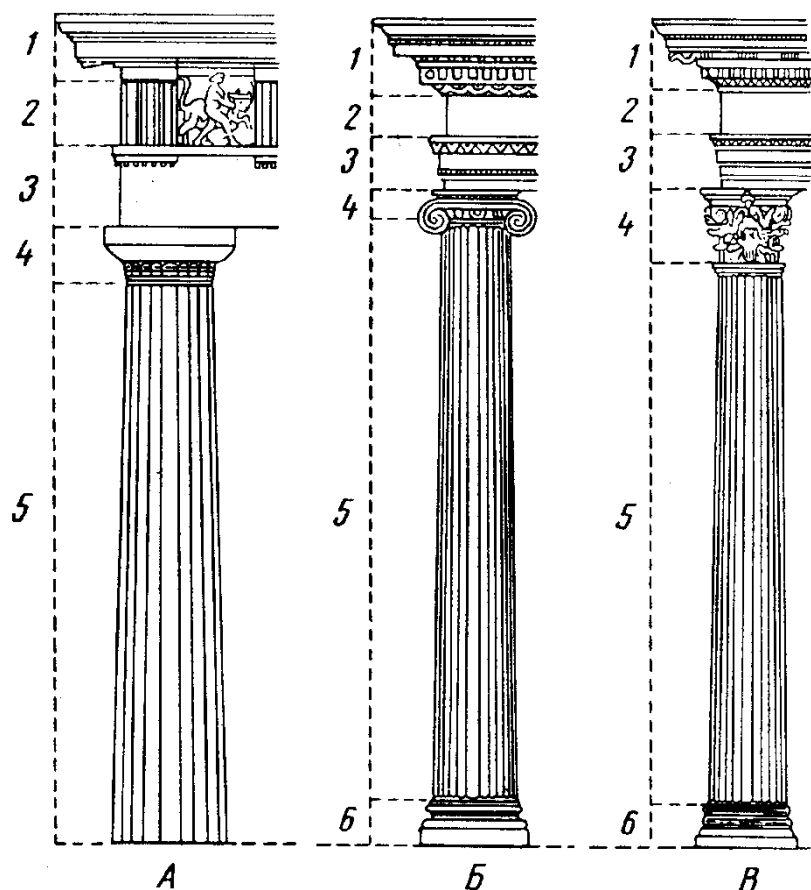
Дорик ордери устунлари пойустун **базага** эга бўлиб, база бевосита асоснинг устки зинаси – **стилобатга** қўйилган. Дор ордер қурилмаларини Афина акрополининг бош эҳроми Парфенон ибодатхонасида кўриш мумкин (139-расмга қаранг). Мармартошдан моҳирона ясалган дорик ордер шаклларининг улукворлиги, оддийлиги ва, шу билан бирга, уларнинг умумий меъморий нисбатлари, уйқунлиги ва бундай меъморчилик тартибларининг мунтазамлиги, буларнинг барчаси Парфенонда ўзининг олий ифодасини топган.

Ионик ордери эса бошқачароқ хусусиятларга эгадир. Дор ордер каби ионик ордер ҳам ёқоч қурилмаларидан то тошгача бўлган босқичларда мукаммаллашган. Ион ордерининг фризи триглиф ва метопалардан ҳоли яхлит девор шаклига эгадир Бу эса устунлар оралиғини оширишга, уларни эркинроқ жойлаштиришга имконият берган. Ион ордерлардаги устунлар ораси масофасининг ўзгариши тектоник талабларнинг ўзгариши билан бирга кечган. Нисбатлар бироз енгиллашган, дор ордери кўра

антаблемент баландлиги устун баландлигига нисбатан кичрайган, устун нозиклашган, ораликлар кенгайган, архитрав тўсини нисбатан ингичкароқ ва пастроқ юзага эга бўлган. Ордер қисмлари нақшин безаклар ва ўймакорлик элементлари билан бойитилган Ионик ордернинг байрамона гўзал композицияси ионик катипелнинг валюта, балюстра ва фризида ўзининг юксак бадий ифодасини топган. Ушбу ордернинг пластик элементлари (меъморий обломлар) ва ритмик нақшлари кейинчалик меъморий амалиётда кенг қўлланилган.

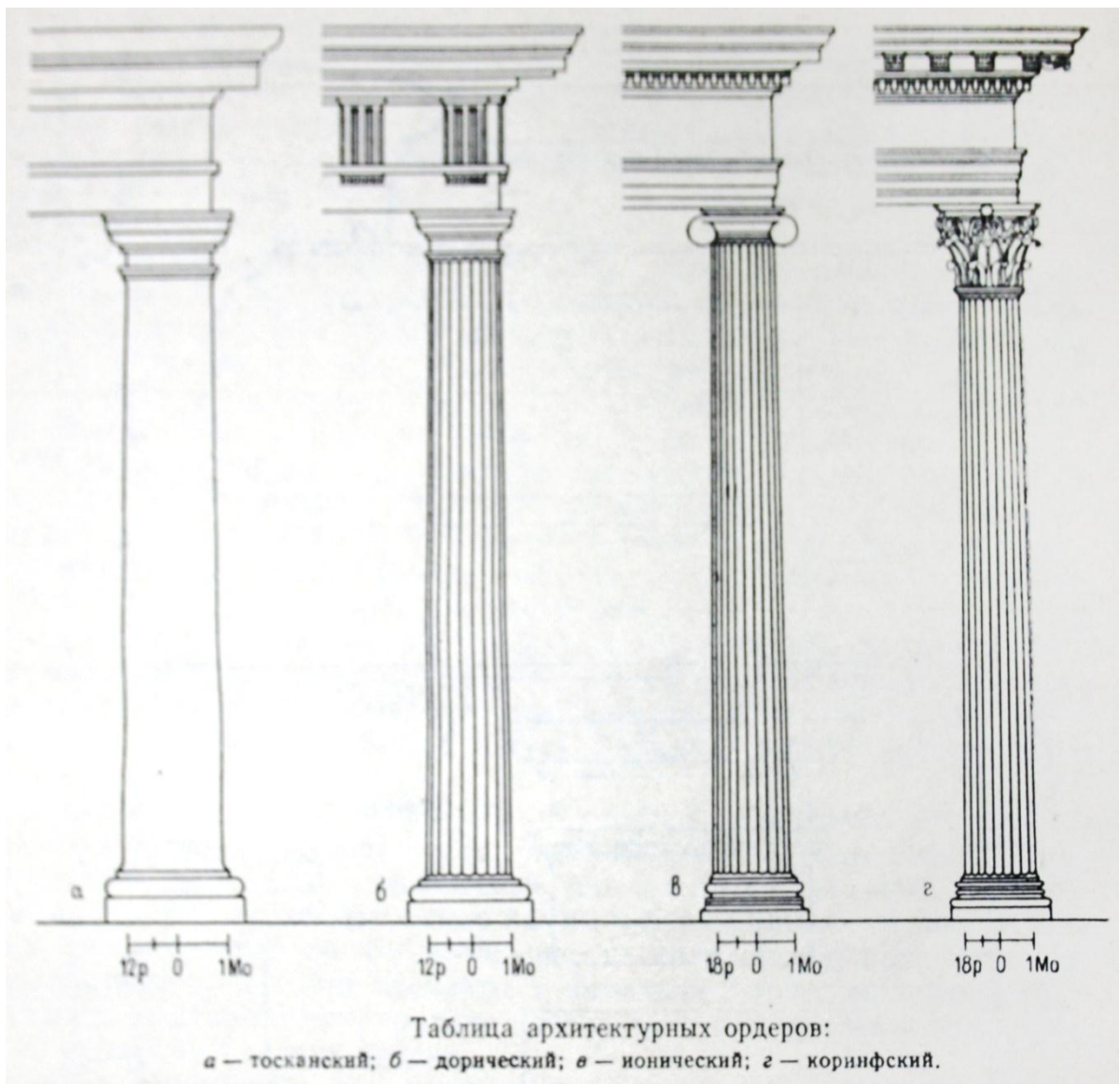
Антик Юнонистонда дорик ва ионик ордерлари шаклланигандан кейин **коринф капители** умумий кўринишда шакллана бошлаган. Унда дастлаб ионик ордерининг барча қисмлари мужассамлашган бўлган. Рим даврига келиб эса **коринф ордери** ўзгача антаблементга ва умумий кўринишга эга бўлади. Коринф капителининг юқори қисми мураккаб шаклдаги абак ва кўнқироқ (колокол)лардан ташкил топган, пастки қисми эса ўсимликсимон барг шакллари - акант ҳамда ката ва кичик валюталардан тузилган. Юнонча коринф ордери Афинадаги Олимпия Зевс эхромида ўзининг яққол ифодасини топган.

Антик Юнонистонда шакланган архитектуравий ордерлар умумдунё архитектураси тараққиётига қўшилган муҳим ҳисса ҳисобланади. Меъморий ижодда қўлланиладиган, архитектурага ҳос тектоник, объектив қурилмавий бадий қонуниятлар архитектуравий ордерларда ўз аксини топган. Ордерларни архитектуранинг барча хусусий томонларини (утилитар, техник ва бадийликни) қамраб олувчи архитектуравий композициянинг восита ва йўлларининг муштараклиги деб тушунмоқ лозим. Архитектуравий ордерлар ҳам ҳар бир ижтимоий даврга мос равишда ривожланиб, мукаммаллашиб бораверган. Антик Юнонистондан кейин ордерлар тизими Римда кенг қўлланила бошланган.

1-расм. Юнон ордерлари: а-дорик; б-ионик; в-коринф.

Рим ордерлари. Антик даврдан бизгача етиб келган архитектуравий ордерлар назарияси баён этилган ягона манбаа - бу Рим архитектори ва ҳарбий муҳандиси Марк Витрувийнинг (эрамизгача I асрнинг 2-нчи ярми) асаридир. Витрувий "Архитектура ҳақида 10 китоб" деб номланган асарининг 3, 4 ва 5-нчи китобларини архитектуравий ордерлар назариясига бақишлаган. У ордерларни ионик, дорик, тоскан ва коринф турларига бўлади ва уларнинг қурилиш қонуниятларини асослаб беради. Витрувий ушбу ордерларни ишлаб чиқиш, уларнинг қисмлари, ўлчамларини аниқлаш учун шартли ўлчов бирлиги-устуннинг пастки диаметрига тенг бўлган **модулни** яратади ва қўллайди. Модуль ёрдамида содда рақамлар нисбатини қўллаган ҳолда ордерлар қисмлари шаклларининг ўзаро мутаносиблигини аниқлаш имкониятига эга бўлади.

Витрувийдек Виньола ва Палладио ҳам ордерларнинг барча ўлчамларини **модуль** ёрдамида аниқлаганлар. Виньоланинг модули устун пастки диаметрининг радиусига тенг ва оддий ордерларда 12 партга (қисмга), мураккаб ордерларда 18 **партга** бўлинади

Тоскан ордеридан ташқари барча ордерларнинг устунлари каннелюралар билан безатилган.

Тоскан ва дорик устунларининг бошалари бир хил таркибий қисмга: **абак, эхин** ва **бўйинга** эгадир.

Шундай қилиб архитектуравий ордерлар устунли-тўсинли қурилмавий туркумнинг кенг тарқалган, лекин ягона бўлмаган тизими сифатида шаклланди. Жаҳон халқлари архитектурасида шу чоққача устунли-тўсинли қурилмаларнинг турли шакллари кенг ишлатилган. Ўрта Осиёда,

масалан, бундай қурилмаларда қурилиш материали сифатида асосан ёғоч қўлланилган.

Ўрта Осиё ордерлари. Ордерли қурилмалар нафақат Миср ва юнон-рим архитектурасига, балки Ўрта Осиё анъанавий меъморчилигига ҳам хос бўлиб, улар бу ўлкада қадимдан кенг қўлланилиб келинган. Бунинг исботи шулки, бундай қурилмалар Ўрта Осиё минтақасининг бугунги кун меъморий амалиётида ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган, аксинча республикамиз замонавий архитектурасида улар ўзгача йўналиш олиб, янгича тароват ва гўзаллик касб этмоқда. Тошкентдаги Олий мажлислар залининг биноси, Темурийлар тарихи ва маданияти музейи ва Тошкент шаҳар ҳокимлигининг янги биносида қўлланилган устунли-тўсинли қурилмалар фикримизнинг далилидир.

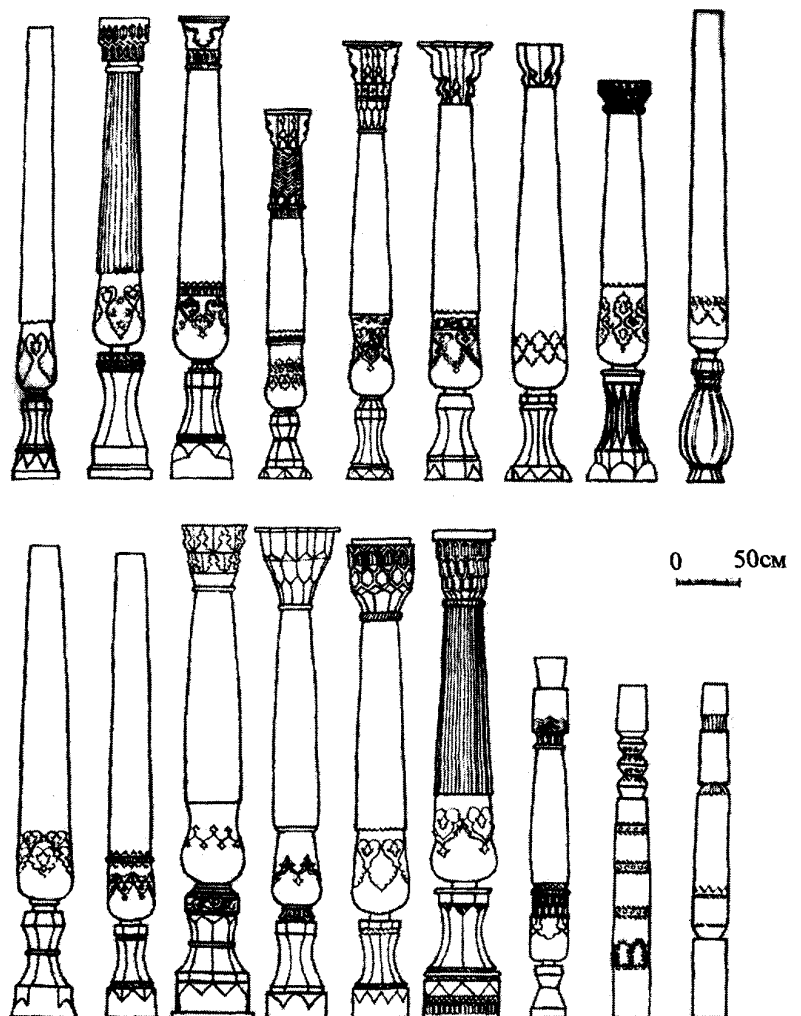
Шунинг учун ҳам Ўрта Осиёнинг устунли-тўсинли қурилмалар архитектурасини ўрганишни қуйидаги кенг миқёсли йўналишларда олиб боришни таклиф этмоқчимиз:

1. Устунли-тўсинли қурилмаларнинг Ўрта Осиё анъанавий меъморчилигида шаклланиши ва ривожланиш босқичлари;
2. Устунли-тўсинли қурилмаларнинг Ўзбекистон замонавий архитектурасидаги роли ва ўрни;
3. Ўрта Осиё устунли-тўсинли қурилмавий шаклларининг таркиби ва архитектуравий тасниф - тизими;
4. Устунли-тўсинли қурилмавий шаклларнинг меъморий-бадий безаклари;
5. Устунли-тўсинли қурилмавий шаклларнинг тектоник тизими ва хандасавий уйғунлик масалалари;
6. Ўзбекистон меъморчилигида устунли-тўсинли қурилмалар композициясининг истиқболлари;
7. Ўзбекистон архитектурасидаги устунли-тўсинли қурилмалар композициясини ўрганишни ўқув жараёнига тадбиққилишнинг график услублари.

Агар биз Ўрта Осиёнинг устунли-тўсинли қурилмавий шакллари (ордерлари)ни ўрганишни ана шундай комплекс тарзда амалга ошира олсак, ўйлаймизки, уларни нафақат архитектуравий таълим жараёнида, балки бунёдкор халқимиз эътиборида ҳам оммалаштирган бўлур эдик. Ёғоч устунни намдан асраш учун у тошдан ишланган пойкурсига ўрнатилган. Ўрта Осиё ордери асосан **пойкурс, устун кўзаги, устун танаси, калла, боша, қош, хари (тўсин), пирамон тахта, манглай ва дандана** каби қисмлардан ташкил топган

Ўрта Осиёнинг устунли-тўсинли қурилмавий шакллари юнон-рим ордерлари билан таққослаб ўрганиш пайти ҳам келди, деб ўйлаймиз. Бу билан биз бундай маҳаллий қурилмаларнинг келиб чиқишини юнон-рим ордерлари билан боқламоқчи эмасмиз. Бироқ, бу қурилмалар орасидаги ўхшашлик, умумийлик ва фарқлар мавжудлигини аниқлаш ва ана шу нуқтаи назардан илмий хулосалар чиқариш жуда муҳимдир.

Юнон ионик ордеридаги ионика кўчқор ёки ёввойи эчкининг гажак шохига жуда ўхшаб кетади. Кўчқор шохига ўхшаш бошалар эса Ўрта Осиё меъморчилигида ҳам мавжуддир. Бундай шакллар қадимий Панжикент ёқоч ўймакорлигида, Варахша ёдгорликларида ҳамда Ўрта Осиё тоқ меъморчилигида қўлланилган устунли-тўсинли қурилмаларда кўпроқ учрайди. Ўрта Осиё ордерлари юнон-рим ордерларидан фарқлиб, тўсин каллага (капителга)

25-расм. Ўрта Осиё устунларининг Қашқадарё вилоятидаги турлари. Д.Нозилов бўйича.

тўғридан тўғри эмас, балки боша орқали қўйилган.

Буэса тўсиннинг устун каллаги билан мустаҳкам бирикишини таъминлаган. Анъанавий тураржой меъморчилигида тўсинлар устунга каллакисиз, яъни фақат боша орқали ҳам қўйилган. Бошанинг икки учи гажакдор шаклда ишланиб, улар **қош** деб аталган. Агар юнон-рим ордерларининг устунларини "каннелюра"лар беаган бўлсалар, Ўрта Осиё устунлари турли қалинликдаги ўйма ислимий **нақшли халқалар** билан безатилган Бу нақшли халқалар гоҳида фақат устун кўзагини беаган бўлса, гоҳида бутун устун танасини ҳам беаган. Ўрта Осиё устунлари орасида юнон ордерларининг устунларига ўхшаш кўп қиррали ёки гофрала устунлар ҳам мавжуд .

Ўрта Осиёнинг устунли-тўсинли қурилмаларини беада ранглар композициясининг ҳам ўрни мавжуд. Хивадаги Жума масжидида ана шундай қадимий устунлардан бир нечаси сақланиб қолган.

Калла (ёки каллак) устуннинг тепа, безатилган қисми ҳисобланиб, кўпинча ёғочдан, баъзан сополдан, тошдан ҳам ясалган. Каллакнинг Ўрта Осиёда кенг тарқалган турларидан бири бу **муқарнас каллак**дир. Муқарнас каллак кўпроқ Фарғона ва Самарқанд вилоятларининг анъанавий меъморчилигига хосдир.

Устунли-тўсинли қурилмалар гуруҳига Ўрта Осиё анъанавий меъморчилигида асрлар давомида қўлланилиб келинган **устунли шифт қурилмаларини** ҳам киритиш зарур. Бундай қурилмалар айрим уй, сарой ва маҳалла масжидларида ҳозиргача сақланиб қолган. Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, Ўрта Осиёнинг устунли-тўсинли қурилмалари тизими ва уларнинг архитектураси Қадимги Юнон ва Рим ордерлари каби бой тарихга ва ўрганишга арзигудек меъморий тамойилларга эгаки, улар ҳам жаҳон меъморлари орасида эътибор қозонишга ва келажакда ўз истикболига эга бўлишга ҳақлидир.

Ўрта Осиё халқ меъморчилигида муқарнасли устунлар кенг ишлатилган. Юқорида таъкидлаганимиздек, юнон-рим ордерларини

Ўрганиш ҳозирги меъморий таълим тизимида яхши йўлга қўйилган бўлиб, уларнинг чизмаларини (ортогонал проекциялари, соялари, перспективасини) ишлаш услублари дарсликларда кенг ёритилган. Аммо яхши ўрганилмаганлиги, чизма материалларнинг камчилиги, чизиш услубларининг ёритилмаганлиги туфайли меъморий ўқув жараёнида маҳаллий ордерларининг каллак (боша)ларини чизиш деярли қўлланилмай келинган. Талабаларга топшириқ тарзида Ўрта Осиёнинг муқарнасли устун каллагини чизиш илк бор Тошкент архитектура-қурилиш институтида доцент Х.Пўлатов раҳбарлигида амалга оширилган. Биз ҳам ана шу тажрибага асосланамиз.

Муқарнасли каллакнинг чизмасини бажаришда асосан қуйидагиларга эътибор берилади:

1. Чизмада тик йўналиш бўйича каллакнинг алоҳида ўлчанган баландликлари қўйилади. Агар чизма натурадан бажарилаётган бўлса ўлчамлар шовун, тўғри учбурчак чизгичёрдамида координат услида олинади. Текшириш учун умумий баландлик ўлчанади, бунда хусусий баландликларнинг йиғиндиси умумий баландликка тенг бўлиши керак.

2. Уфқий (горизонтал) йўналиш бўйича устун ўзагининг кўп томонли муқарнас асосидаги кўпбурчакларнинг томонлари ҳамда муқарнас тарҳида ҳосил бўладиган юлдузларнинг томонлари қўйилади. Муқарнас равоқларининг шаклдор қирралари (профиллари) хитой қоғозига (калкага) кўчирилади.

Кўпбурчакларнинг ва юлдузларнинг томони ва қирралари саналади. Ушбу ўлчамлар ва амаллар муқарнасли устун каллагини чизиш учун етарли асос бўлиб хизмат қилади.

Бироқ, устун ушлаб тўрган тўсин, унинг тагидаги "қош" ва устун ўзаги тепа қисмининг ўлчовлари ҳам умумий қоидаларга биноан қўйилади. Бу ўлчамларсиз чизма тўлиқ бўлмайди. Устун ўзагини ўлчашда унинг пастга қараб кенгайиб боришини акс эттириш лозимлиги назарда тутилади.

Чизиш "умумийликдан хусусийликка" услуби билан олиб борилади.

Чизма жараёнини уч асосий босқичга ажратса бўлади.

1- босқичда умумий ишлар бажарилади. Аввал тарзнинг симметрия ўқи ва тархнинг маркази белгиланади. Ўқда устун каллагининг баландликлари ёрдамчи чизиқлар билан кўрсатилади. Каллак тепасидаги тўсин, қош ва пастдаги устун ўзагининг тепа бўлаги ҳам кўрсатилади; тарх қирқими устун ўзагининг устки сатҳидан олингани мақсадга мувофиқдир. Бу босқичда чизмалар ҳажмлар ёрдамида умумлаштирилган ҳолда, яъни чизилаётган каллак яхлит бутунли кесик конус шаклида ифодаланади. Босқич охирида каллак тарзда трапеция, тархда эса марказли айланалардан иборат бўлади.

2-босқичда муқарнас қирралари олдин тархда, кейин (тархдан фойдаланиб) тарздаги қирралар ажратилади. Дастлаб тархда ички кўпбурчак (ўзакнинг устки сатҳи) чизилади. Бунинг учун ички айланадан фойдаланилади. Айланада 36 градус мавжудлигини назарда тутиб кўпбурчакнинг сонига мувофиқ, ўзаро тенг бурчакларни ифодаловчи ёйлар ажратилади. Масалан, 16 бурчакни чизиш учун айлана 22,5 градусдан ($360\text{градус}:16 = 22,5\text{ градус}$) бўлиши керак. Ушбу белгилардан фойдаланиб дастлабки кўпбурчаклар чизилади.

Айлана белгиларидан ўтказилган радиуслар бошқа кўпбурчакларни чизишда ёрдам беради. Бу жараёнда шу нарсага эътибор бериш керакки, кўпбурчаклар томонларининг узунликлари ўлчовга тўғри келиши керак. Зарур ҳолларда тузатишлар киритилади.

Шулардан сўнг тархдаги нуқталарни тарзга олиш жараёни бошланади. Дастлаб ўзакнинг устки қисми кесик кўпқиррали пирамида сифатида чизилади. Кейин каллакнинг ўзини чизишга ўтилади. Каллакни пастдан тепага қараб буқинма-буқин чиқарилади. Ҳар бир буқин (остки ва устки нуқталар) тархдан чиқарилиб тик чизиқлар кўрсатилади.

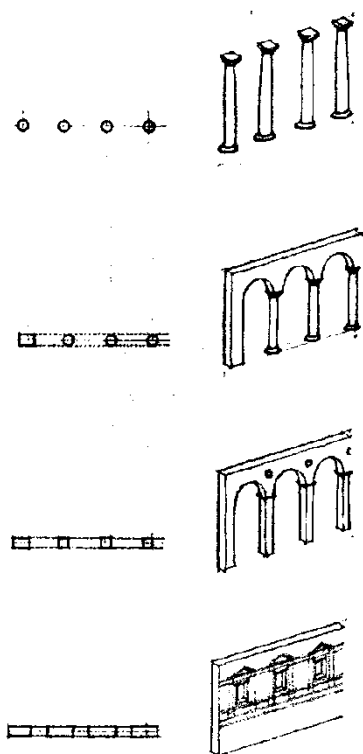
3-босқичда шаклдор қирралар чизилади. Ишни чизилиши осонроқ бўлган қош (тоқя)дан бошлаш маъқул. Ортогонал кўринишдаги қошқирраси катак чизиқларига олинади ва чизмада кўрсатилади. Икки

тарафдаги қошлар бир-бирига қараган, яъни симметрия ҳолида бўлгани учун қош чизмасининг ўнг ва тескари (орқа) томонларидаги кўринишларидан фойдаланилади.

Юқорида айтилгандек, шаклдор қирралар ҳам бўғинма-бўғин чизиб чиқилади. Каллак қирраларининг сиртларидаги нақшларни ҳам турли қиялик ҳолатларида кўрсатишда катакларга олиш усули кўл келади.

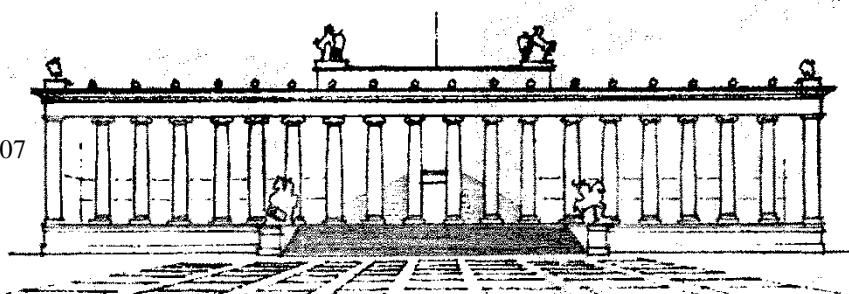
Икки параллел чизиқ маконда (бўшлиқда) уларни бирлаштириб турган кўзга кўринмас хаёлий мембранани тасаввур қилинса, визуал текислик (сатҳни) англатиши, билдириши мумкин. Чизиқлар бир-бирига қанча яқин жойлашсалар, улар шунчалик кўпроқ текислик мавжуд эканлиги ҳиссини кучайтирадилар¹.

Такрорланиб келадиган параллел чизиқ(линия)лар бирлиги, йиғиндиси улар ҳосил қиладиган текислик (сатҳ) тасаввурини кучайтиради. Улар ўзаро яқинлашганида, текислик (сатҳ) реал кўриниш олиб, чизиқлар орасидаги бошланғич бўшлиқлар эса ясси текисликдаги кичик оралиқларга айланади.²

Схемаларда аввалбошдан деворнинг бир қисмини кўтариб, тутиб турган устун(колонна)ларнинг ўзгариши, трансформацияси кўрсатилиб, улар девор текислигининг бир қисмига айланиб, режада квадрат шаклли пилонларга, ва ниҳоят, деворда фақат рельеф кўринишида қолган аввалги устунларнинг қолдиқлари — пилястрларга айланадилар.

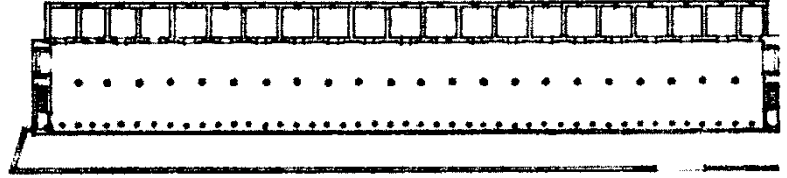
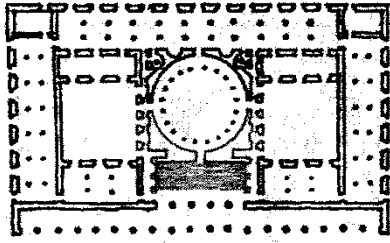
“Устун — колонна деворнинг муайян кучайтирувчи қисми бўлиб, у қуйидан юқorigа қадар перпендикуляр ўрнатиб, белгилаб беради... Аслида устун(колонна)лар қатори очик ва бир неча еридан ажратиб қўйилган деворнинг ўзи, холос”. Леон Баттиста Альберти.³

¹ ARCHITECTURE Form, Spake, \$ Order 2007

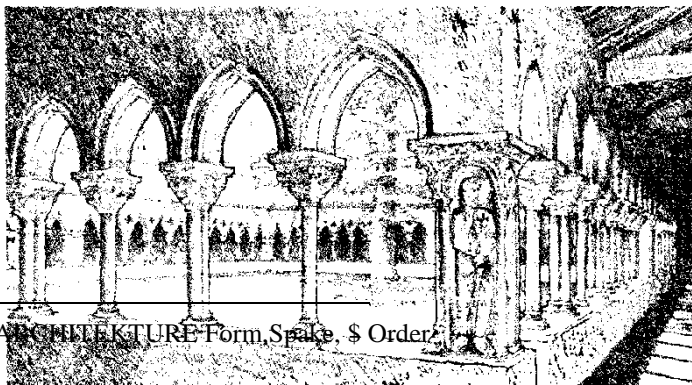
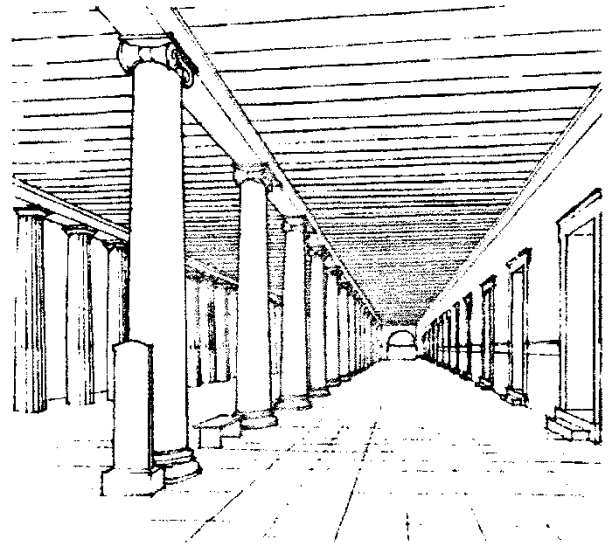
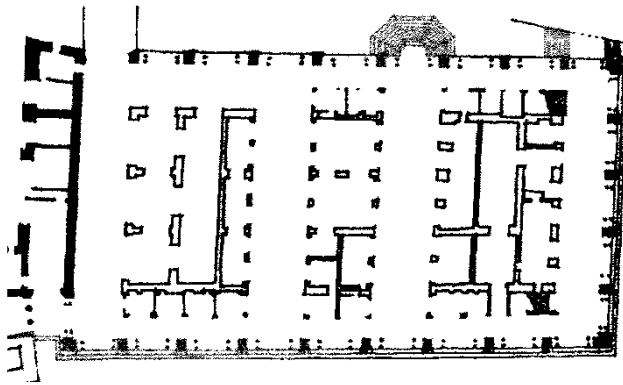
² ARCHITECTURE Form, Spake, \$ Order

³ ARCHITECTURE Form, Spake, \$ Order

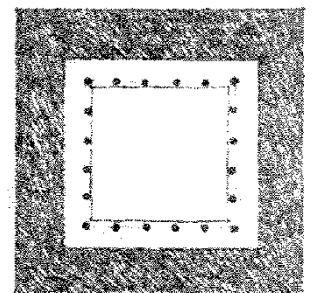

Кўхна музей, Берлин, 1823-1830, Карл Фридрих фон Шинкель.

Антаблементни тутиб турган колонна(устун)лар қатори (сафи), колоннада, - кўпинча иншоотнинг асосий киравериш жойидаги, айниқса бош шаҳар маконига (майдонига) чиқадиган асосий фасадга безак бериб туради. Колоннада осонлик билан кирилиб, у қисман тўсиқ, бошпана бўлиб хизмат қилиб, ўз ортидаги алоҳида-алоҳида жойлашган бино, иншоотларни бирлаштириб турган ўзига хос ярим шаффоф “парда” ҳосил қилади.⁴

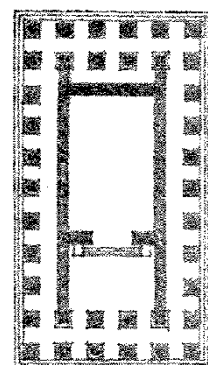
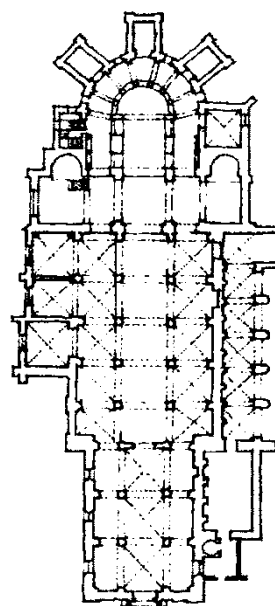
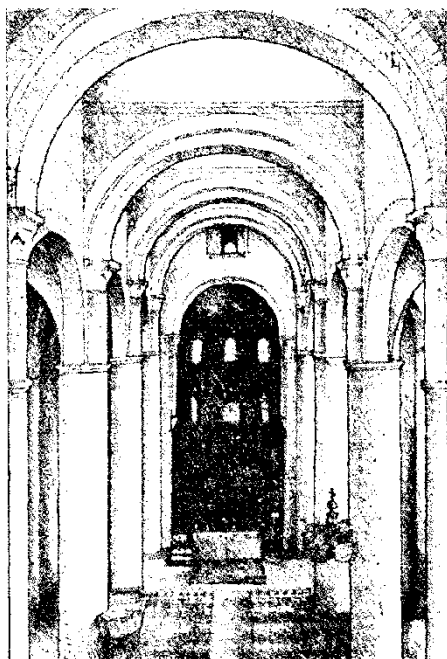
⁴ ARCHITECTURE Form, Space, & Order

Муассак шахридаги аббатлик клуатри, Франция, тахм.
1100 й.

Устун (колонна)лар юқори қават ёки томни тутиб (кўтариб) турган таянч вазифасини бажариш орқали конструктив ўрин тутиш билан бирга атроф муҳит билан осонлик билан ўзаро уйғун кўриниш касб этадиган макон, бўшлиқнинг ораси бўш, “панжарасимон” чегараларини ҳосил қиладилар.⁵

Ушбу икки мисол устун(колонна)лар ташқи муҳит, маконнинг иншоот массиви билан ҳамда бино ўзининг макондаги чегараларини белгилаб бериши мумкинлигини яққол намоён этадилар.⁶

“Афина Паллада ибодатхонаси, Приена, тахм. Мил. авв. 334 й., Пифий.
Авлиё Филибер собори, Турню, Франция, 950-1120. Бу ерда “кема”даги устун(колонна)лар сафи макон(бўшлиқ)даги қисмларга ажратиш суръатини белгилаб бериши мумкинлиги кўрсатилган.”

2-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ:

Модул тизимини тушунтириш.

3-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ:

Рим ордерларини қуришни тушунтириш.

⁵ARCHITECTURE Form,Spake, \$ Order

⁶ARCHITECTURE Form,Spake, \$ Order

Ордерларнинг умумий (массалардаги) кўринишини чизиш

Топшириқ мақсади: Ордерларни тектоник тизим сифатида ўрганиш.

Топшириқ вазифаси: Назарий билимлар асосида Рим ордерларини умумлаштирилган ҳажмларда А3 форматли қоғозда чизиш. Топшириқ куйидаги 4 босқичда бажарилади.

1-босқич. Қоғоз сатҳида унинг ўлчамларига мос равишда тўртта: тоскан, дор, ион ва коринф ордерларининг ўқлари ва умумий баландлиги аниқлаб олинади.

2-босқич. Таркатма материаллар, чизмалар, ҳамда келтирилган жадвалдан фойдаланиб, Тоскан ордерини қораламада қурилади. Бунинг учун белгиланган баландликни 19 қисмга ажратилади. Ундан 4 қисми курсига, 12 қисми устунга, 3 қисми антаблементга ажратилади. Тоскан ордеридан устун учун ажратилган қисм 14 бўлакка бўлинади, модуллар (йирик ўлчов бирлиги, устуннинг пастки диаметрига тенг) сўнгра парталар, (майда ўлчов бирлиги, модулнинг 18 ёки 20 қисмига тенг) аниқланади.

Ҳар бир ордернинг модули (парталар ҳам) бир-биридан фарқланади. Модуллар тоскан ордеридан коринф ордерига қараб кичрайиб боради. Ўлчовлар асосан модул ва парталар асосида олинади.

Виньола ва Палладио ордерлари баландликларининг нисбатларини куйидаги жадвалларда кўриш мумкин:

Устун баландлиги модулда	Тоскан	Дорик	Ионик	Коринф	Композит
Виньолада	14	16	18	20	20
Палладиода	7	16	9	9,5	10

Устун ораликларининг ўлчамларидаги фарқ куйидаги жадвалда кўрсатилган:

Устун баландлиги модулда	Тоскан	Дорик	Ионик	Коринф	Композит
Виньолада	$4\frac{2}{3}$	5,5	4,5	$4\frac{2}{3}$	$4\frac{2}{3}$
Палладиода	4	5,5	2,25	2	1,5

Rim orderlarining modullardagi o'lchamlari jadvali

T/r	Order qismlari	Toskan orderi	Dor orderi	Ion orderi	Korinf orderi
1	Karniz balandligi	1.1/3	1.1/2	1.3/4	2
2	Friz balandligi	1.1/6	1.1/2	1.1/2	1.1/2
3	Arxiv balandligi	1	1	1.1/4	1.1/2
4	Antablement balandligi	3.1/2	4	4.1/2	5
5	Kapitel balandligi	1	1	2/3	2.1/3
6	Baza balandligi	1	1	1	1
7	Ustun balandligi	14	16	18	20
8	Karniz balandligi	1/2	1/2	1/2	5/6
9	Kursi bazasining balandligi	1/2	5/6	1/2	5/6

4-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ:

Тоскан ордерини модул асосида форматда чизиш (А-3 га)

5-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ:

Ордерга керакли ёзувларни ёзиб тугатиш ва топшириш.

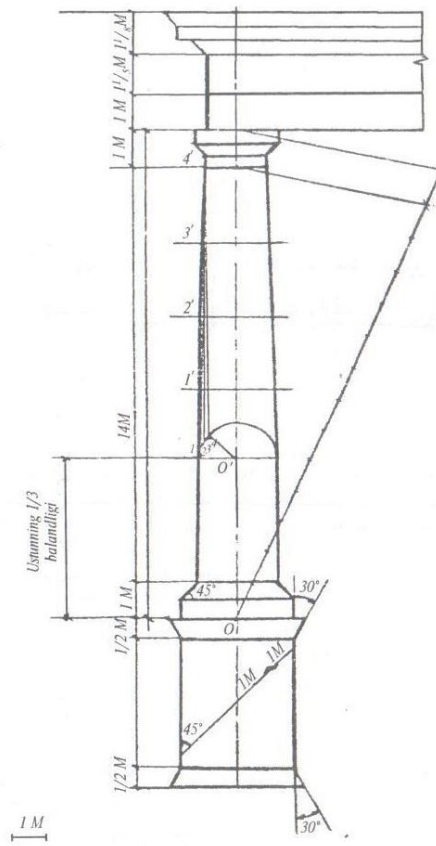
3-амалий машғулотда А3 форматда чизмани жойлаштирилади ва чизилади.

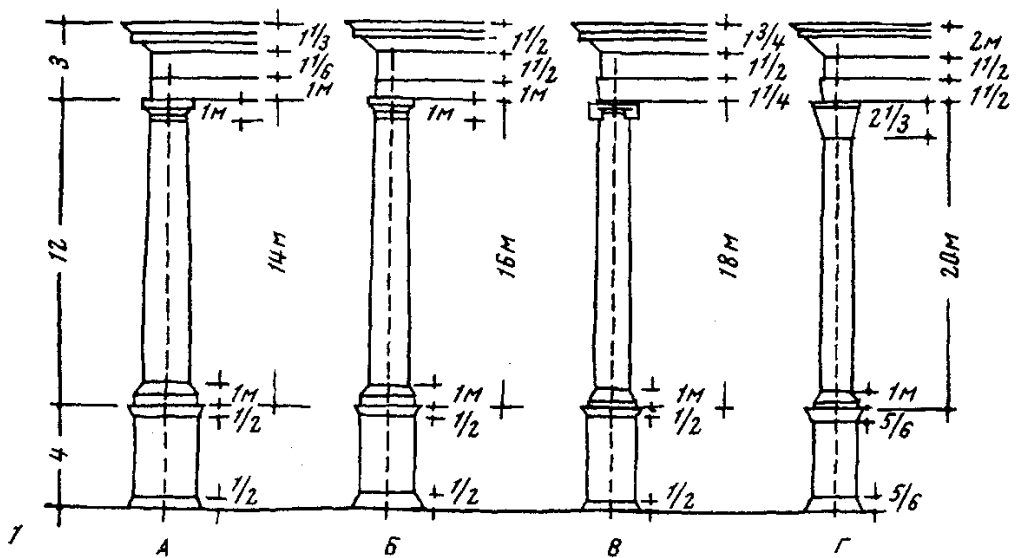
Белгиланган баландликни 19 қисмга ажратилади. Ундан 4 қисми курсига, 12 қисми устунга, 3 қисми антаблементга ажратилади. Тоскан ордерида устун учун ажратилган қисм 14 бўлакка бўлинади, модул топилиб модул асосида ингичка чизиқларда Тоскан ордерини барча қисмлари қурилади.

4- амалий машғулотда асосий чизиқлар устидан қалам билан (обвотка қилиб) чизилади.

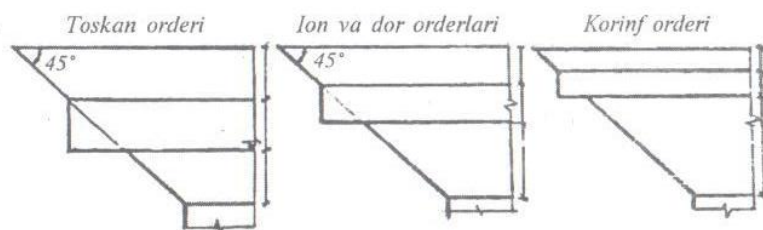
Асосий ўлчамлар ва ёзувлар ёзилиб вазифани ниҳоясига етказилади.

Бажарилган ишни баҳолашда ордерни қурилиши тўғрилигига ўлчамларни аниқ жадвалда ва чизмада келтирилгандагидек бажарилганига, ишнинг саришталигига эътибор берилади.

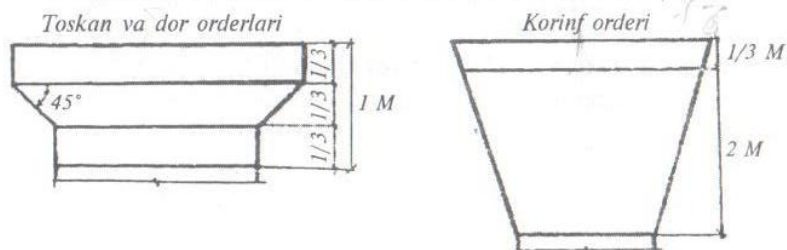

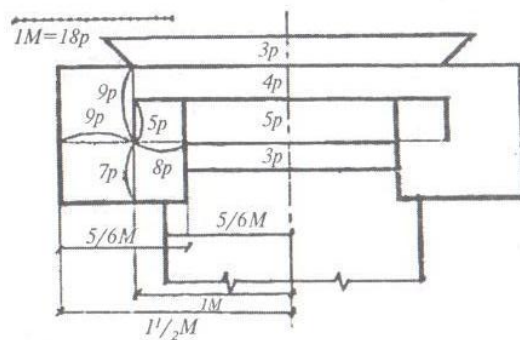
Karnizlarning umumlashtirilgan (massalardagi) tasvirlari

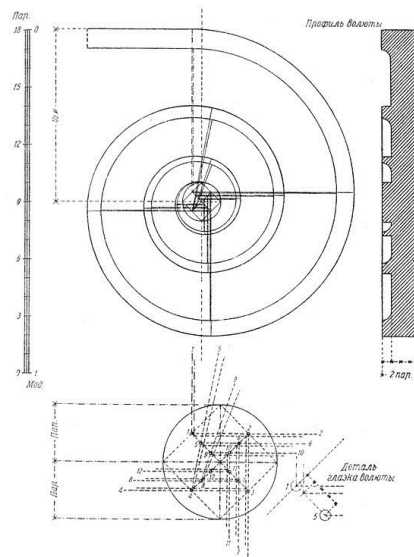
Kapitellarning (kallaklarning) umumlashtirilgan tasvirlari

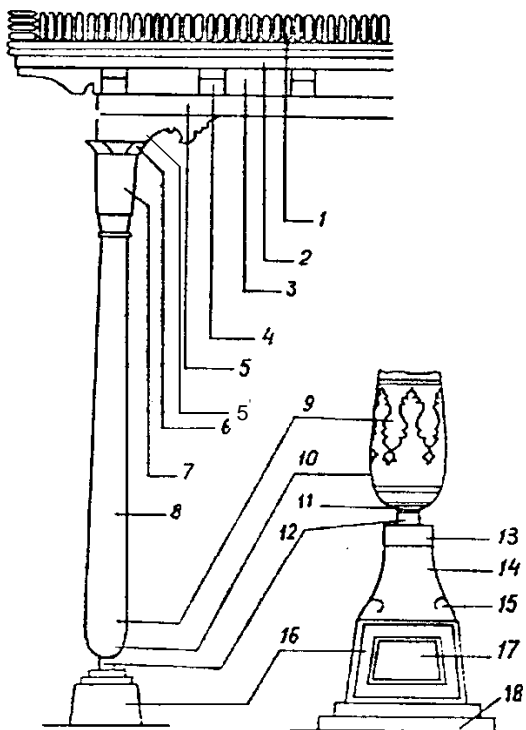
Ion kapitelining umumlashgan tasviri

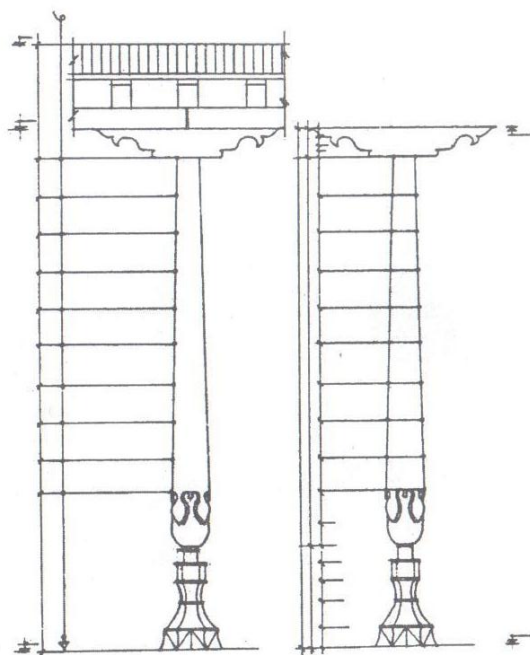

53-rasm. Order qismlarining umumlashgan tasvirlari.

Построение волюты ионической капители

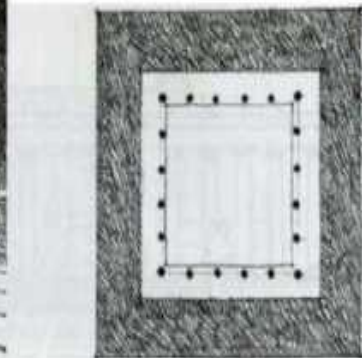
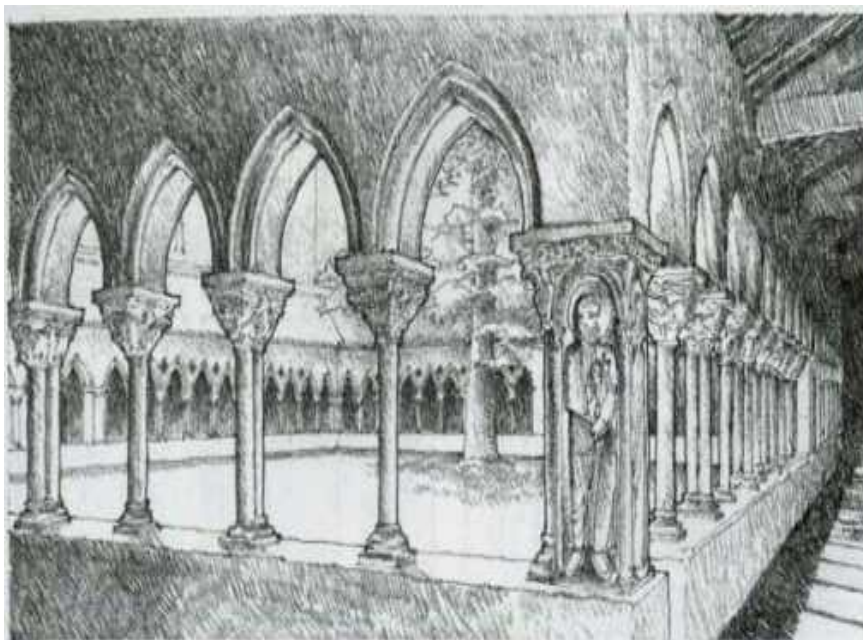

57-rasm. Ustunli-to'sinli qurilmalarni o'lchash.

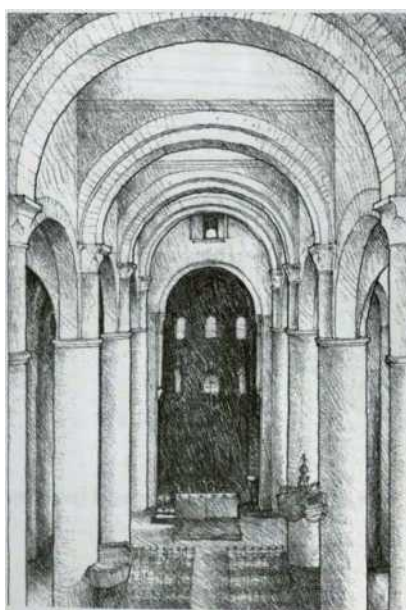
Ўрта Осиё ордерларининг таркибий қисмлари: 1-дандана; 2-манглай; 3-пиромон тахта; 4-каламча; 5-тўсин; 5- боша; 6-тоқя; 7-калла; 8-устун; 9-мадохил; 10-кўзаги; 11-туморча; 12-маргинак; 13-устун тошининг боши; 14-бўйин; 15-эмчак; 16-устун тоши; 17-кўкрак; 18-лали

(Д.А.Нозиловбўйича).

Слоистэр оф Моиссас Аббэй Франсийа 1100

Архитектурада устунли курилмалар етакчи ролни ташкил этиш билан бирга тўсин ва томни ёки қаватларни ушлаб турувчи асосий конструкция ҳисобланади. Масалан олд томони очиқ устунли айвон типигадаги курилмалар бино чегарасини ҳам белгилайди ва ҳовли сатҳида бинога нисбатан енгиллик бериб, бадиий жиҳатларини бўртириб кўрсатади. Қуйида кўрсатилган икки расмдаги интерьер ва экстерьерларда устунларнинг тартиб билан жойлашувини кўрамиз. Бинонинг ички қисмида эса устунлар етакчи бўлиб, асосан мустаҳкамликка хизмат қилади.⁷

Ст. Пҳилибэрт Тоурнус Франсэ 950-1120

⁷Product Details Architecture: Form, Space, and Order

Мустақил таълим машғулоти мавзулари.

1-Семестр

1. Дор, Ион ва Коринф ордерларини жадвал асосида мустақил қуриш ва чизиш (А3 формат)
2. Архитектура шрифтини 3 хил вариантлари ёзиш (А3 формат)
3. Объектнинг меъморий ўлчовини мустақил равишда (Альбом шаклида) бажариш

2-Семестр

1. Юзада чизиқларни статик ва динамик ҳолатни ифодалаш
Юзада ашёларни ифода этиш, фактурали композиция
2. Шаклларни юзада симметрик ва ассиметрик жойлашуви
3. Ахроматик, хроматик ранглар
4. Ҳажм фазовий композиция
5. Стержен, юза ва ҳажмий унсурлардан ташкил топган конструктив боғланган ички муҳитли композиция
6. «Тўғри бурчакли унсурлари конструктив жиҳатдан боғланган ҳажмий композиция» мавзусидаги клаузураларни бажариш - макетлар ясаш
7. Ички маконни ташқи теварак билан боғлаш композицияси (макет).
8. График усулда антураж чизиш (рангли, альбом А3)

1-СЕМЕСТР МАВЗУЛАРИ

1. **Мавзу: Дор, Ион ва Коринф ордерларини жадвал асосида мустақил қуриш ва чизиш.**

Қадимги Миср меъморчилигида эришилган устунли-тўсинли қурилмавий тажрибалар антик Юнонистонда янада такомиллаштирилиб,

яхлит гармония асосида умумлашган композицион тизим – устунли-тўсинли тош қурилмалари тектоникаси - "ордерлар" сифатида мелоддан олдинги VI-V асрларда ташкил топган.

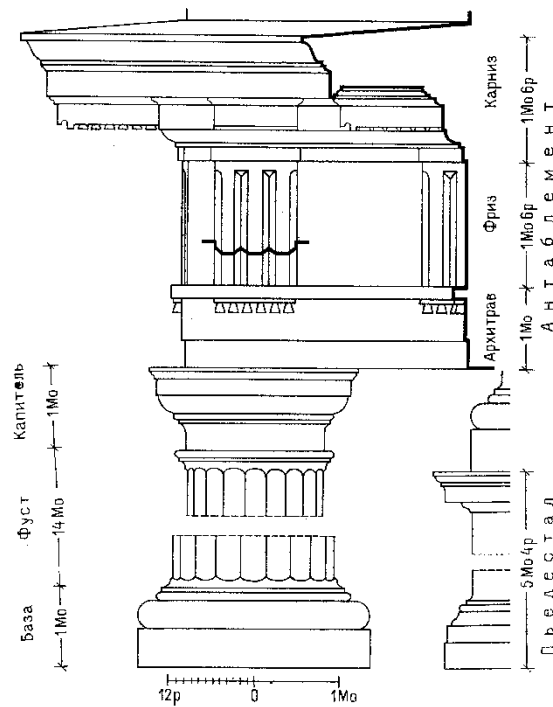
"Ордер" латинча "ordo" сўздан олинган бўлиб, тартиб маъносини англатади. Ордер бу оғирлик кўтарувчи устунли-тўсинли тош қурилмаларининг шундай образли тектоник ифодасики, унда иншоотнинг амалий қурилмавий шакллари ва бадий тафсилотлари тўлиқича очиб берилган. Ушбу тартиб орқали оғирлик тушаётган ва оғирликни кўтараётган меъморий шакллар орасидаги хандасавий мутаносиблик бинода ўзининг тугал тектоник ифодасини топган.

Ордернинг асосий элементлари иккита: устун ва антаблемент ёпилмадир. Бу икки асосий элемент учта вазифа: 1) иншоотнинг мустаҳкамлигини таъминлайдиган қурилмавий; 2) бинони ёмғир ва куюшдан асрайдиган амалий; 3) бинога ўзига хос образ бағишловчи бадий вазифаларни бажаради.

Антик Юнон архитектурасида уч хил: дорик, ионик, коринф ордерлари кенг таркиб топади.

Юнон ордерларининг хилма-хиллигига эътибор берсак, биз уларнинг фақат таркибий қисмларидагина эмас, балки бу қисмларнинг нисбатлари, шакли-шамойили ва декоратив безакларида ҳам фарқ борлигини сезамиз. Буларнинг барчаси биргаликда ҳар бир ордернинг ўзига хос меъморий гўзаллагини белгилаб беради.

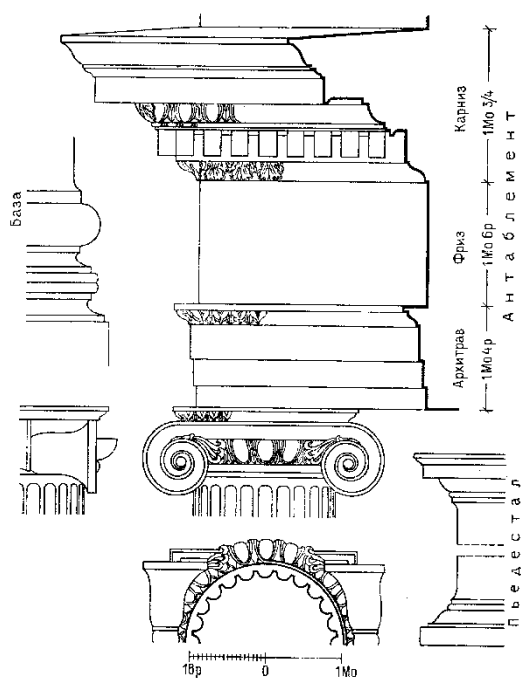
Дорик ордерга қурилиш қонуниятларининг қатъийлиги хосдир. Унинг антаблементи бошқа ордерларга нисбатан каттароқ, устунлари эса зич жойлашган. Антаблемент фризи **триглиф** деб аталувчи, юзасида вертикал ўйиқларга эга бўлган каттакон тош блокларидан тузилган. Триглифлар архитравга шундай қўйилганки, уларнинг вертикал юзасининг олд томони архитравнинг вертикал юзасига мос келади. Триглифларга карниз тош тахталари қўйилган. Бурчакларда турувчи триглифларнинг иккала юзасига ҳам вертикал ўйиқлар билан ишлов берилган.

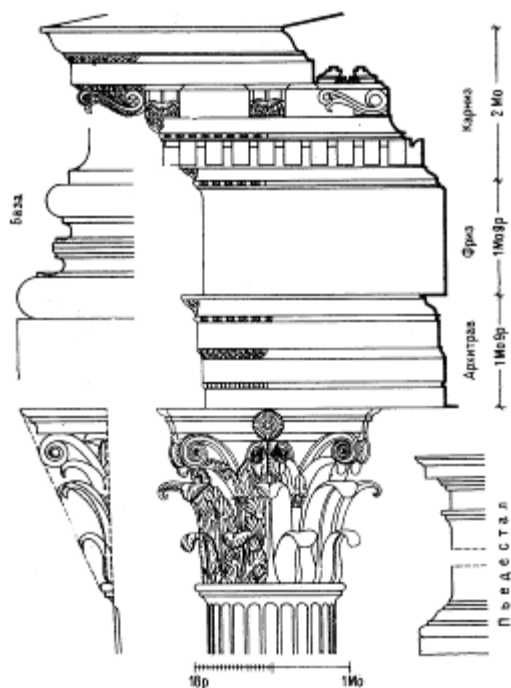
1-расм. Дор ордери.

Дор ордери устунлари пойустун **базага** эга бўлиб, база бевосита асоснинг устки зинаси - **стилобатга** қўйилган. Дор ордер қурилмаларини Афина акрополининг бош эҳроми Парфенон ибодатхонасида кўриш мумкин. Мармартошдан моҳирона ясалган дорик ордер шаклларининг улукворлиги, оддийлиги ва шу билан бирга, уларнинг умумий меъморий нисбатлари, уйғунлиги ва бундай меъморчилик тартибларининг мунтазамлиги, буларнинг барчаси Парфенонда ўзининг олий ифодасини топган.

Ион ордери эса бошқачароқ хусусиятларга эгадир. Дор ордер каби ионик ордер ҳам ёқоч қурилмаларидан то тошгача бўлган боскичларда мукаммаллашган. Ион ордерининг фризи триглиф ва метопадардан ҳоли яхлит девор шаклига эгадир. Бу эса устунлар оралиғини оширишга, уларни эркинроқ жойлаштиришга имкон яратган. Ион ордерлардаги устунлар ораси масофасининг ўзгариши тектоник талабларнинг ўзгариши билан бирга кечган. Нисбатлар бироз енгиллашган, дор ордерига кўра антаблемент баландлиги устун баландлигига нисбатан кичрайган, устун нозиклашган, ораликлар кенгайган, архитрав тўсини нисбатан ингичкароқ ва пастрок юзага эга бўлган. Ордер қисмлари нақшин безаклар ва ўймакорлик элементлари билан бойитилган. Буларнинг барчаси ионик ордерга енгиллик ва ўзига хос меъморий байромона тароват бағишлаган.

2-расм. Ион ордери.

3-расм. Коринф ордери.

Ионик ордернинг байрамона гўзал композицияси ионик катипелнинг валюта, балюстра ва фризида ўзининг юксак бадий ифодасини топган. Ушбу ордернинг пластик элементлари (меъморий обломлар) ва ритмик нақшлари кейинчалик меъморий амалиётда кенг қўлланилган.

Антик Юнонистонда дорик ва ионик ордерлари шаклланганидан кейин **коринф капители** умумий кўринишда шакллана бошлаган. Унда дастлаб ионик ордерининг барча қисмлари мужассамлашган бўлган. Рим даврига келиб эса **коринф ордери** ўзгача антаблементга ва умумий кўринишга эга бўлади. Коринф капителининг юқори қисми мураккаб шаклдаги абак ва кўнғироқ (колокол)лардан ташкил топган, пастки қисми эса ўсимликсимон барг шакллари - акант ҳамда катта ва кичик валюталардан тузилган. Юнонча коринф ордери Афинадаги Олимпия Зевс эхромидида ўзининг яққол ифодасини топган.

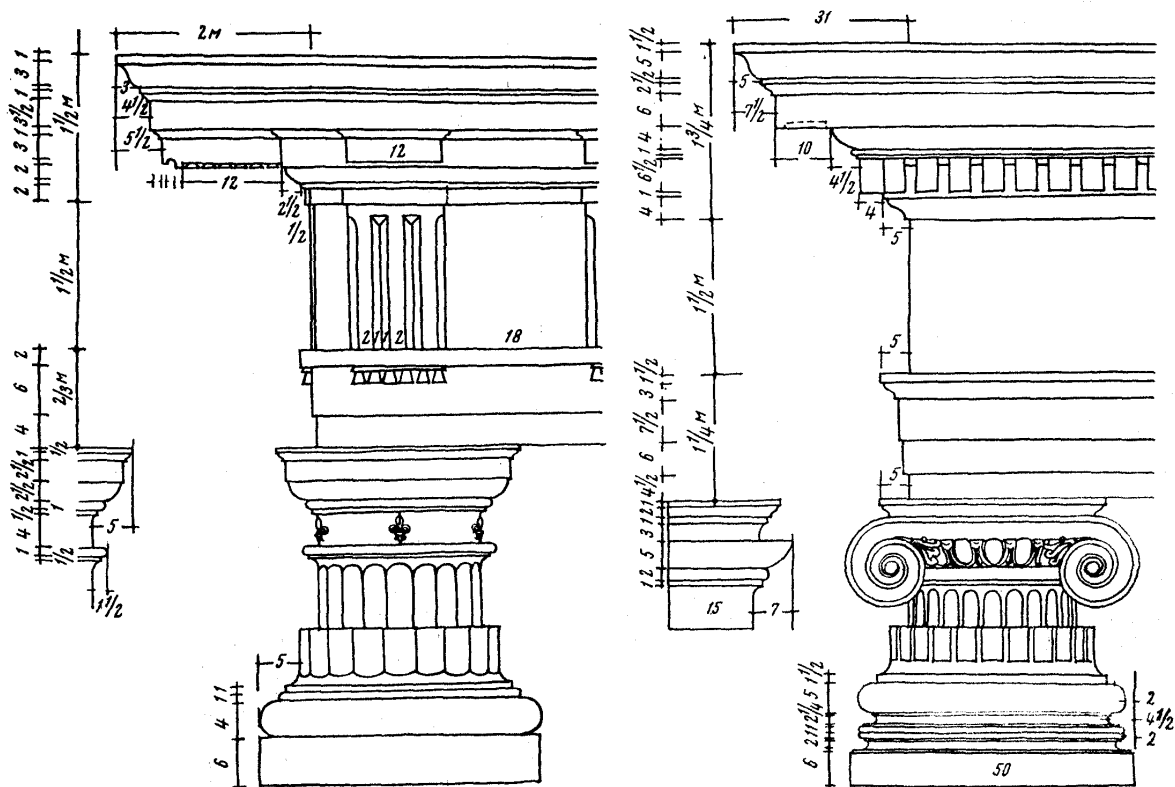
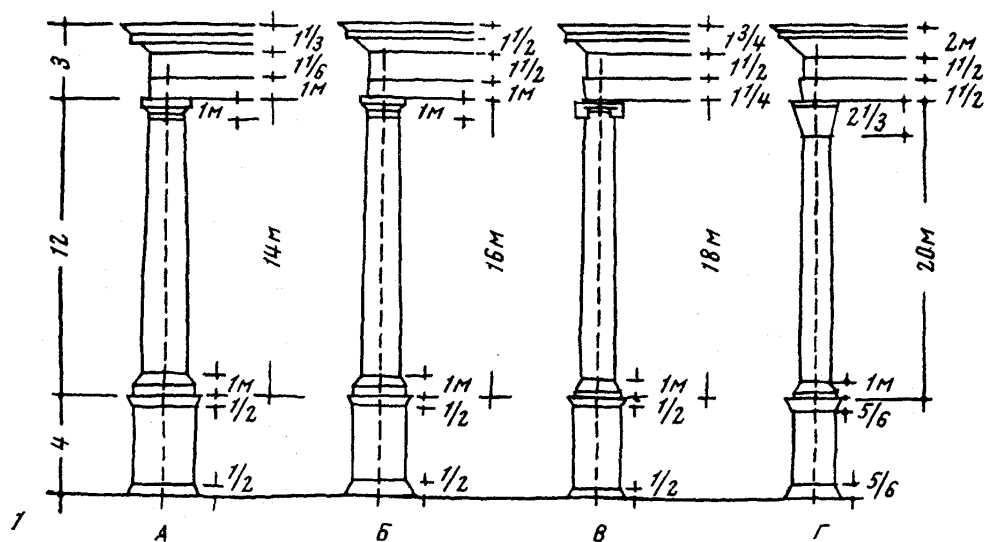
Антик Юнонистонда шаклланган архитектуравий ордерлар умумдунё архитектураси тараққиётига қўшилган муҳим хисса ҳисобланади. Меъморий ижодда қўлланиладиган, архитектурага хос тектоник, объектив қурилмавий бадий қонуниятлар архитектуравий ордерларда ўз аксини топган. Ордерларни архитектуранинг барча хусусий томонларини (утилитар, техник ва бадийликни) қамраб олувчи архитектуравий композициянинг восита ва йўлларининг муштараклиги деб тушунмоқ лозим. Архитектуравий ордерлар ҳам ҳар бир ижтимоий даврга мос равишда ривожланиб, мукамаллашиб бораверган. Антик Юнонистондан кейин ордерлар тизими Римда кенг қўлланила бошланган.

Антик даврдан бизгача етиб келган архитектуравий ордерлар назарияси баён этилган ягона манба - бу Рим архитектори ва ҳарбий муҳандиси Марк Витрувийнинг (эрамизгача I асрнинг 2-нчи ярми) асаридир. Витрувий

"Архитектура ҳақида 10 китоб" деб номланган асарининг 3, 4 ва 5-нчи китобларини архитектуравий ордерлар назариясига бағишлаган. У ордерларни ионик, дорик, тоскан ва коринф турларига бўлинади ва уларнинг қурилиш қонуниятларини асослаб беради. Витрувий ушбу ордерларни ишлаб чиқиш, уларнинг қисмлари, ўлчамларини аниқлаш учун шартли ўлчов бирлиги- устуннинг пастки диаметрига тенг бўлган **модулни** яратади ва қўллайди. Модуль ёрдамида содда рақамлар нисбатини қўллаган ҳолда ордерлар қисмлари шаклларининг ўзаро мутаносиблигини аниқлаш имкониятига эга бўлади.

Виньола ва Палладио ордерлари баландликларининг нисбатларини қуйидаги жадвалларда кўриш мумкин:

Устун баландлиги модулда	Тоскан	Дорик	Ионик	Коринф	Композит
Виньолада	14	16	18	20	20

4-расм. Рим ордерлари (Виньола буйича): 1,а-тоскан; 1,б-дорик; 1, в-ионик; 1,г-коринф; 2-дор; 3-ион ордерларининг ўлчамлари (ўлчамлар партларда берилган).

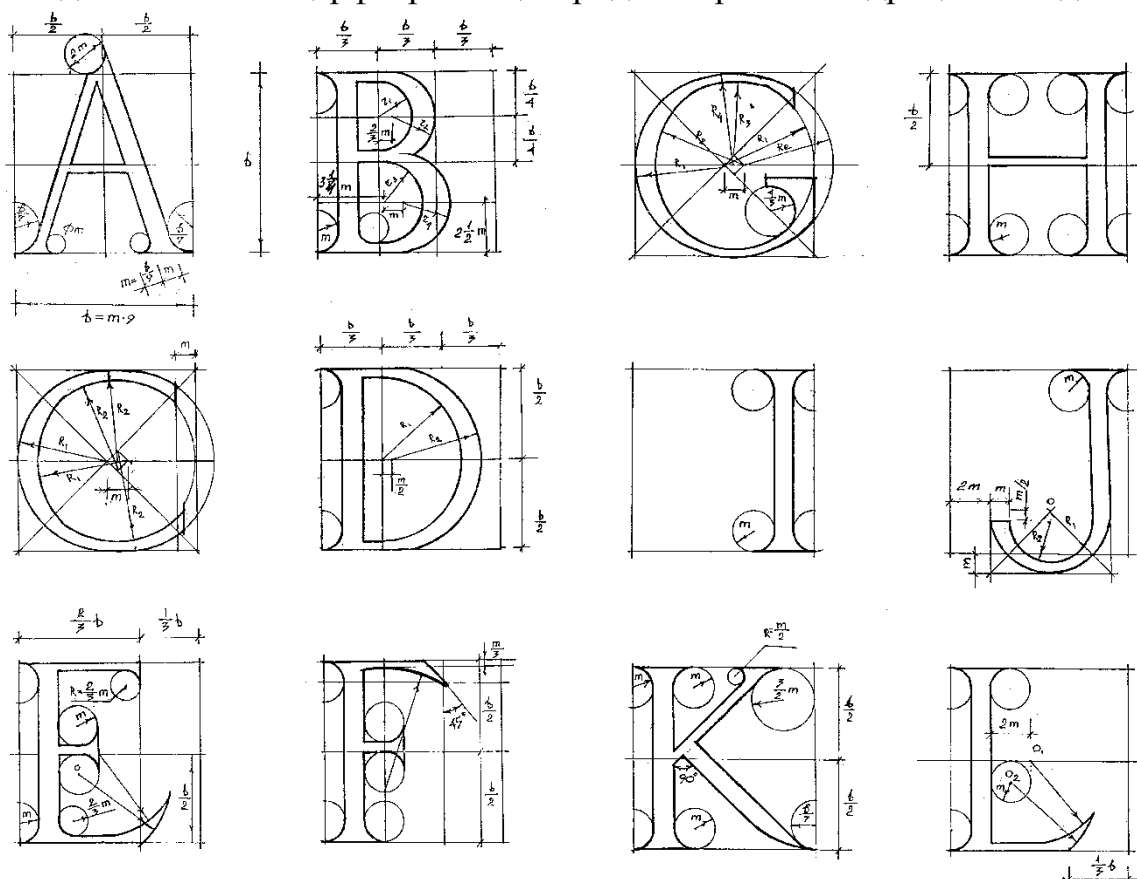
2.Мавзу: Архитектура шрифтни 3 хил вариантыни ёзиш

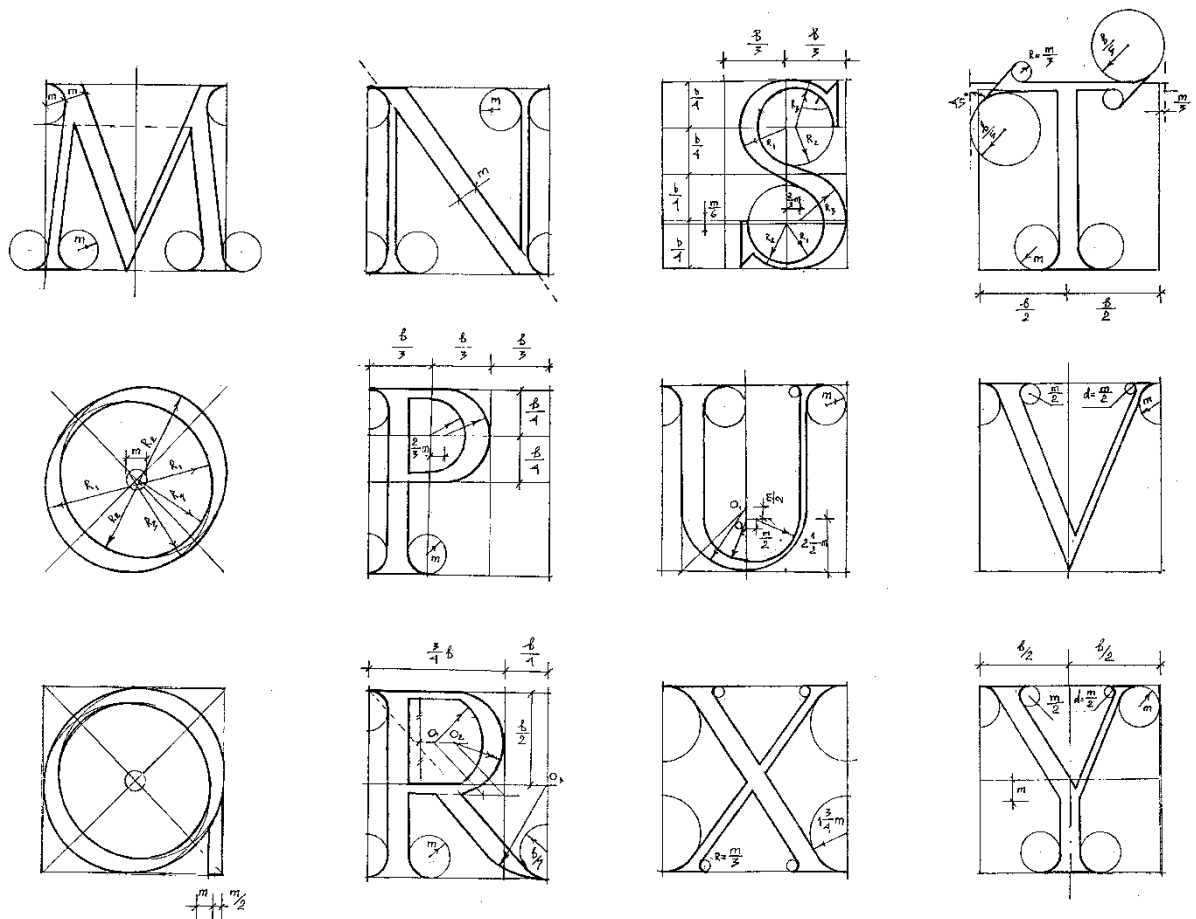
Шрифтларни лотинча варианты меъморлар ёзуви анъаналари асоси-да ишлаб чиқилиб, у ҳозирги даврда ўзбек алифбосидаги ҳарфларнинг барчасини ўз ичига олган.

Алфавитнинг барча ҳарфлари учта оддий геометрик шакллар, дои-ра, учбурчак ва квадрат ёки овал, учбурчак ва тўғри туртбурчак асосида чизилади (164-расм, а). Бироқ, ҳарфларнинг бу икки хил алоҳида қўрилмаларини битта шрифтлар қаторида аралаштириб юбориш мумкин эмас (164-расм, б). Масалан, агар О ҳарфи доира асосида чизиладиган бўлса, унга шаклан яқин бўлган бошқа ҳарфлар: С, Ю, Э, О', Г, Қ лар ҳам доира ичида чизилиши шарт.

Кўпчилик ҳарфларнинг эни бир-биридан фарқ қилади. Шунинг учун ҳам уларни шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин: ўрта (асосий) ҳарфлар (Н, П, И, N, U ва бошқалар), тор ҳарфлар (Е, В, Г, I, J, V) ва кенг ҳарфлар (Щ, М, Ю, Ф). Ўртасидан тик бўлинган ҳарфлар (А, Б, В, Е, Н ва ш.ў.) ҳам бўлиниш чизиғи бўйича гуруҳларга ажратилиши керак, бироқ улар қаторда турли хил баландликларда чизилиши мумкин. Ҳарфларни баландлиги бўйича тенг иккига бўлиб чизиш мақсадга мувофиқ эмас.

Ҳарфларнинг баландлиги бир хил чизилиши шарт. Бироқ, асоси доира ва учбурчакда жойлашган ҳарфлар бошқаларидан биров баландроқ чизилади.

5-расм. Ҳарфларни чизиш технологияси

Шрифтларни чизишдаги муҳим талаблардан бири - бу улар орасидаги ораликларнинг бир хиллигидир. Бироқ, ҳарфларнинг эни, шакли ва эгаллаган юзасига қараб улар орасидаги масофалар турлича бўлади. Эни ва шакли бир-бирига яқин бўлган ҳарфлар (масалан, П, Н, И ва ш.у.) оралиғи бир хил олиниши, бироқ айлана шаклли ҳарфлар билан исталган бошқа ҳарфлар ораси кичикроқ, бир-бирига очик томонлари билан қараган, масалан Г ва А ҳарфларининг оралиғи эса янада кичик-роқ олиниши керак.

Квадратга асосланган ҳарфларни чизиш қулай бўлишлиги учун уларнинг баландлиги ва эни 9 сонига бўлинадиган бўлиши керак. Масалан 54; 63 мм ўлчамларга эга бўлган ҳарфлар осон чизилади. Чунки бу ҳолатда квадрат томонининг 1/9 қисми ҳарф қалинлигини ҳосил қилади.

4. Мавзу: Объектнинг меъморий ўлчовини мустақил равишда бажариш.

2-СЕМЕСТР МАВЗУЛАРИ

1. Мавзу: Юзада чизикларни статик ва динамик ҳолатни ифодалаш.

Юзада ашёларни ифода этиш, фактурали композиция

Юзада статик ҳолатдаги чизикли композиция тузиш. Бу вазифа орқали талаба чизиклар визуал йуналиш беришини англайди. Талаба олдида чизиклар имкониятидан келиб чиқиб статик турғун ҳолатни вужудга келтириш вазифаси қўйилади. Вертикал ва горизонтал чизиклардан фойдаланилади. Паргорий (циркуль) чизиклардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Юзада чизиклардан иборат динамик композиция тузиш. Чизикларнинг характери ҳаракатни ифодалайди. Бу қонуниятни зимдан англаш вазифани мақсадини ташкил этади. Чизиклар бир ёки бир неча нуқталарга – марказларга йўналтирилган бўлиши мумкин. Нуқта (марказлар) қоғоз сатҳида ёки ундан ташқарида жойлашган бўлиши мумкин.

Ашёни ифодаловчи композиция. Қурилиш ашёлари пластикаларда ифодаланади. Вазифани икки хил вариантда бажариш мумкин. Биринчи вариантда 12 ва ундан кўпроқ ашё алоҳида тарқоқ тўғри тўртбурчаклар шаклида қатнашади. Иккинчи вариантда 6 ва ундан кўпроқ ашёлардан ташкил топган яхлит композиция - макет (девор, очик жой, кичик ҳажм) тузилади. Қурилиш ашёсини айнан ўзини ишлатиш таъқиқланади. Бу вазифани қуйидагича бажариш амалга ошириш мумкин:

- Монандини топиш йўли билан, масалан ойна ўрнига – целлофан, хитой қоғозидан фойдаланиш;

- ишлов бериш йўли билан, масалан, бетонни ифодалаш учун пенопласт олиб бўялади;

- Бошқа усуллар қўллаш йўли билан, масалан, елимга яшил бирор нарса кукунини сепиш орқали майсани ёки ранг қатламида чизиклар чизиш орқали гишт деворни ифодалаш мумкин.

Фактурали юза композицияси. Вазифада фактура пластина ёки ҳажм юзаларида бажарилади. Юзага бадиий ишлов беришда рельефдан эмас, балки фактурадан фойдаланилади. Бу машқда ишлов рельефлик ҳолатидан фактура ҳолатига ўтиш чегарасини англаш, ҳис этиш муҳимдир. Клаузурани бажаришда қўшимча шартлар ҳам қўйилиши мумкин. Масалан: вазифа номини “ бир рангли фактурали юза композицияси” ёки “ бир неча рангли фактурали юза композицияси” деб аташ ҳам мумкин.

2. Мавзу: Шаклларни юзада симметрик ва ассиметрик жойлашуви.

Фазовий симметрияли композиция. Одатда симметриянинг бириктириш (комбинация ташкил қилиш) орқали ҳосил этилади, макетда бажарилади. Кўчма симметрияни қўллаш тавсия этилади. Машқларни бажариш орқали асосий симметрия кўринишлари ўрганилади, тегишли кўникмалар ҳосил қилинади, композиция яратишда симметриянинг аҳамияти чуқурроқ тушинилади.

Ассиметрияли композиция. жойлашуви. Фазовий ассиметрик жойлашувни ҳажмий унсурлар орқали деворда жойлаштириш тавсия этилади.

3. Мавзу: Ахроматик, хроматик ранглар

Ахроматик, хроматик ранглар. Ахроматик композицияни юзада ҳар хил шаклларни жойлаштириш ва оқ қора рангда бўяш орқали эришилади. Хроматик ранглар- бу рангларни уйғунлиги орқали бирор чизмани ифода этиш мумкин (бадий безакли лавҳани бўяш).

4. Мавзу: Ҳажм фазовий композиция

Ҳажм - фазовий композиция. Ҳажм - фазовий композицияни турли ҳажмий унсурлардан ташкил қилинади. Макетни бажаришда талабанинг фазовий тасаввурини ривожлантиришга, иншоот, мажмуаларнинг ҳажмий – фазовий композицияларини бирор турга ажратиш нисбий эканлигини тушунтиришга қаратилган.

5. Мавзу: Стержень, юза ва ҳажмий унсурлардан ташкил топган конструктив боғланган ички муҳитли композиция

Стержень, юза ва ҳажмий унсурлардан ташкил топган ички муҳитли композиция. Композицияни тузишда талабада ички тузилишни шакллантиришдан иборат

6. Мавзу: «Тўғри бурчакли унсурлари конструктив жиҳатдан боғланган ҳажмий композиция» мавзусидаги клаузураларни бажариш -макетлар ясаш

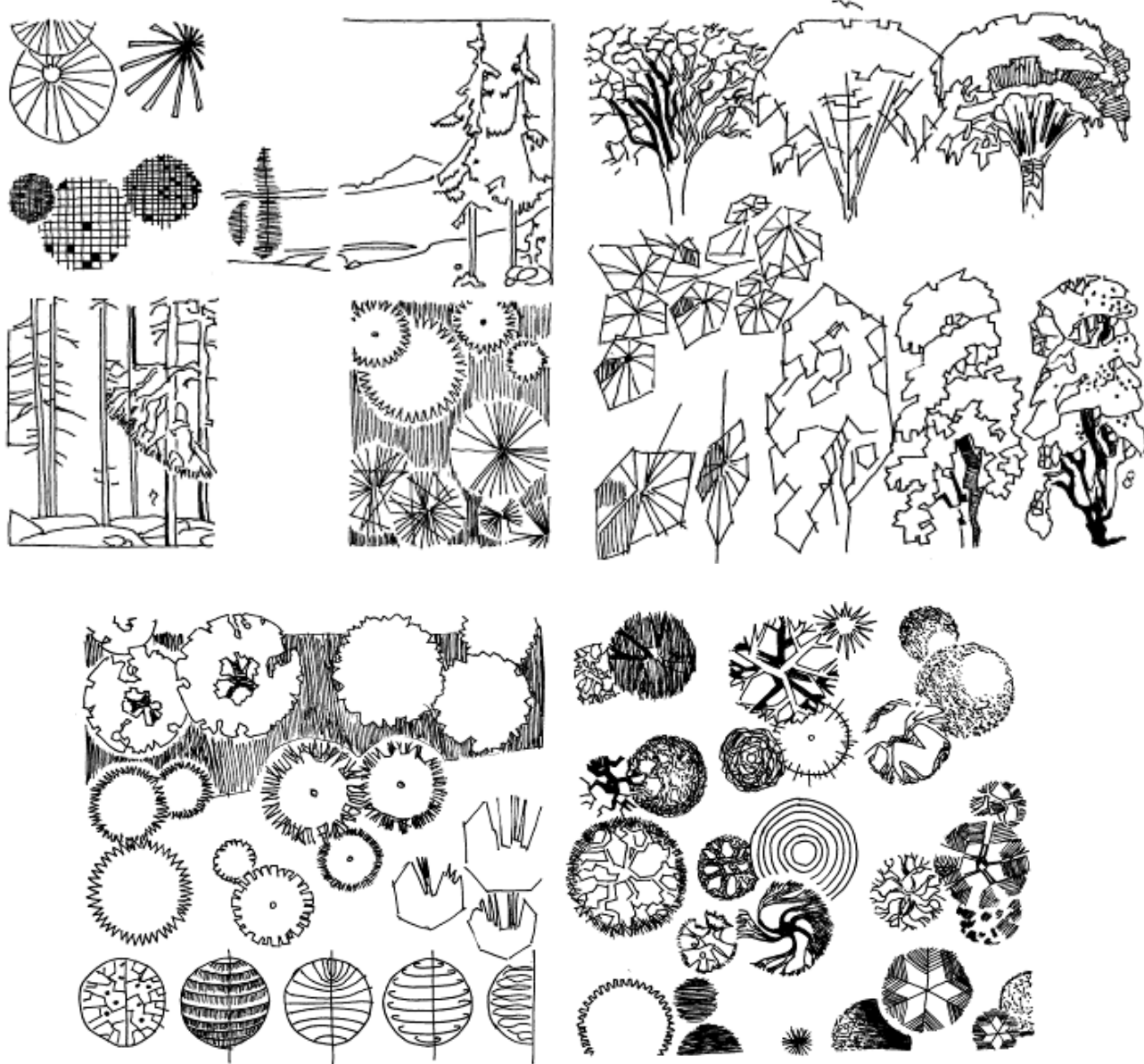
Тўғри тўртбурчакли, ўткир бурчакли ва эгри сиртли ҳажмлардан ташкил топган конструктив боғлиқ (рангли ёки фактурали) композиция. Очиқ фазовий муҳит юқоридаги ҳажмлардан ташкил этилиши керак. Бу композицияда ҳажмлар етакчи ўринни эгаллаб туриши лозим. Ҳажмларни конструктив боғланишига алоҳида эътибор талаб этилади

7. Мавзу: Ички маконни ташқи теварак билан боғлаш композицияси.

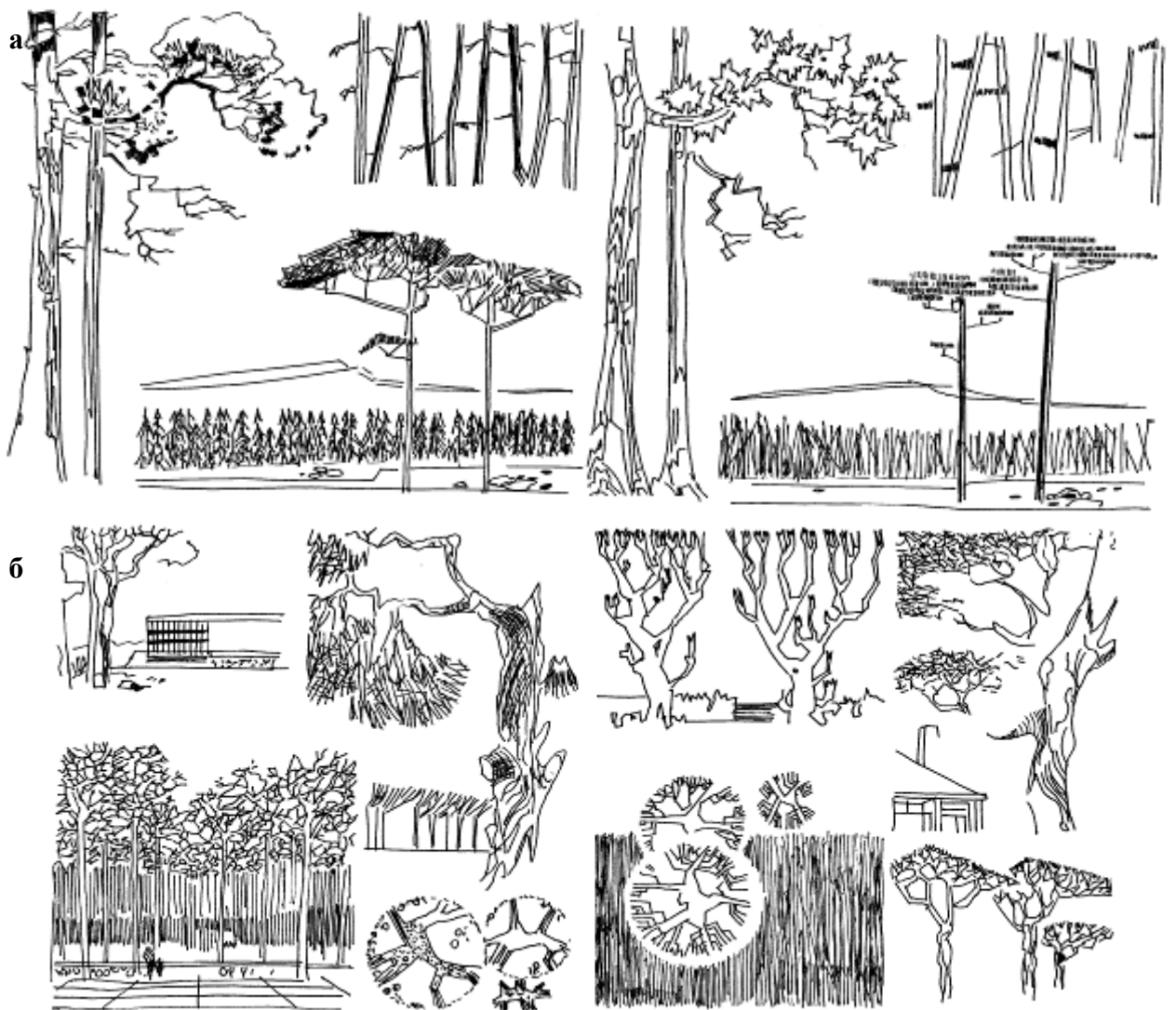
Ички муҳит, ташқи шакл ва теварак билан боғланган композиция. (Макет) Бу композицияни яратишда талаба ички муҳитни ташқи шаклда акс этишини, теварак тузилмасини ташқи шаклга таъсирини, теваракнинг хиллари ва ҳажмий – фазовий тузилмаларни теварак билан уйғунлаштириш усулларини ўргатишдан иборат

8. Мавзу: График усулда антураж чизиш

Меъморий лойihalар чизмаларини ҳаётий кўринишларга ўхшатиш мақсадида чизмада ифодаланиши зарур бўлган турли хил дарахт–буталар ва табиий ландшафт элементлари меъморий тилда "антураж" деб аталади. Ҳар бир меъмор ёки ижодкор антуражни тарз ва тарҳда ифодалаш малакасига эга бўлиши керак. Бироқ, антураж элементларини ортогонал меъморий чизмаларда ифодалашнинг кенг тарқалган анъанавий услублари мавжуд бўлиб, уларнинг айримлари 158-расм ва унинг давомида кўрсатилган.

6-расм. Антураж элементлари: дарахт ва буталарнинг тарз ва тарҳда чизилиши.

7–расм. Антураж элементлари: а – дарахт ва буталарнинг тарзда ишланиши; б – уларнинг тарҳ ва тарзда ишланиши;

ГЛОССАРИЙ GLOSSARY

Атаманинг ўзбек тилидан номланиши	Атаманинг инглиз тилидан номланиши	Атаманинг рус тилидан номланиши	Атаманинг маъноси
Абак	Abacus	Абак	устуннинг капителини тепа ёки башлиги, тархда квадрат шаклда бўлади.
Акант	acanthus	Акант	шу номли ўсимлик баргини гипсда бажарилган кўриниши бўлиб, коринф ордерининг асосий бадиий элементи
Антаблимент	entablement	Антаблимент	архитектуравий ордернинг тепадаги горизонтал мустақамловчи қисми бўлиб, архитрав, фриз ва карниз бўлаклардан ташкил топган
Арабеска	arabesque	Арабеска	мураккаб ва майда геометрик элементлардан ташкил топган бадиий безак (кўпроқ араб архитектурасида қўлланилади)
Архитектура	architecture	Архитектура	Юксак савиядаги қурилиш санъати. Бунёдкорликда қурилиш қурилмалари, бино ва иншоотлар шакллари ва композицияси, функцияси ҳамда ҳажмлар уйғунлигининг бадиий яхлитлигига эришиш. Жамиятнинг мафкуравий ғоялари, моддий маданияти, бадиий-эстетик қарашлари ва бунёдкорлик санъатини ўзида яхлит тарзда мужассамлаштириш олган инсон ижодининг маҳсули – меъморий асар.
Аэрограф	airbrush	Аэрограф	суюқ бўёқни сиқилган ҳаво билан қоғоз, газлама сиртига

			пуркаб берадиган мослама, меъморий лойихаларни аэрограф графикасида ишлашда қўлланиладиган асбоб.
Архитектура	architectonics	Архитектоника	қурилиш формалари тизими ва материаллари билан бино ва иншоотлар композицияси ва функцияси орасидаги муносабат юксакбадий-меъморий уйғунликка эришиш санъати.
Архитектуравий графика	Architectural	Архитектурная графика	Меъморий ғоя ва таклифларни эскиз, чизмалар ва лойихалар кўринишида ифодалаш услублари ва бу услубларда қўлланиладиган график тасвирлар мажмуаси. Архитектуравий графика бошқа график турларидан фарққилиб, тасвирларда масштаблилиқ ва мухит ифодалигини кўрсатиш хусусиятига эга. Архитектуравий графиканинг чизикли, буёқли, уйғунлашган аралаш ва компьютер услублари мавжуд.
Архитектуравий масштаб	Architectural scale	Архитектурный масштаб	бино ва иншоотлар хажмининг атроф-мухитга ва инсон параметрларига мутаносиблик даражаси, меъморий композиция ёки хажмининг қисмларга бўлинганлик ёки бўлинмаганлик даражаси, ҳолати.
Архитектуравий ордер	Order of architect	Архитектурный ордер	таркибий қисмлари ўзаро мутаносиб ва мустақкам бадий яхлит тизимга асосланган устунли-тўсинли қурилмавий тартиб, услуб. Архитектуравий ордерларнинг классик

			турлари - дорий, ионий ва Коринф Қадимги Юнонистондаги махаллий кабила ва манзиллар номидан келиб чиққан. Ордерлар устун ва тўсин қисмлардан тузилиб, устун қисмининг ўзи устунтанаси (колонна), бош қисми (капитель) ва пойустункурси (база)дан иборат. Тўсин қисми яхлит холда антаблемент деб аталиб, у устма-уст жойлашган архитрав (бош тўсин), фриз ва карниздан тузилган.
Аркатура	Architecture	Аркатура	бир хил равоқсимон фризларни ёки поясларни бадий жихатдан қайтарилиши, кўпроқ тарзни безатишда ишлатилади.
Аркада	arcade	Аркада	бу устун ва пилонларга ишланган равоқлар қатори
Астрагал	astragalus	Астрагал	Юнонча бўйин умуртқаси, ордер архитектурасидаги устун та-насининг капитель билан ёки курси билан бирикмасини ташкил қилувчи мураккаб профилли элемент.
Барельеф		Барельеф	рельефни паст ёки ингичка рельеф бўлиб, ўзини ҳажмига нисбатан икки марта кичик кўринишда бўлади.
Боша	Drycleon	капетел	устун бошаси устида жойлашган безакли қисми
Бўйин	Neck	шейка	курсининг юқори ингичкалашиб устун тошининг боши билан бирлашиб борувчи қисми
Балюстрада	balustrade	Балюстрада	балконлар,галереялар,зинапоялар, терассаларнинг четига нозик нақшинкор калта устунчалар кўринишида ишланган тўсиқ - қаторак

Балкон	balcony	Балкон	ёбино ташки деворларидан консол тарзида қисман чиқиб турувчи, ички хоналарни ташки муҳдг билан боғловчи мўжаз очик майдонча, болохона айвони.
Бульвар	boulevard	Бульвар	кучаларнинг ён томони ёки икки ёнига, сохил бўйига пиёдалар харакати, дам олишлари ва сайр қилишлари учун бунёд этилган кенг кўкаламзор хиёбон.
База	Base	База	ордер устуни ёки пиластрнинг пастки таянч қисми, асоси (таги).
Бўлак	Piece	часть	Облом-меъморий қисм
Балясина	Baluster	Балясина	кичик қоматли устунларни шакли бўлиб, кўпроқ балкон ва зиналарни тўсиқларида ишлатилади
Валюта	currency	Валюта	ионик ордер капители (бошаси)нинг кучдор шохига ўхшаш икки томонга чиқадидан гажакдор безаги. Валюта гажаги уч ўрамдан иборат бўлиб, марказида кўз билан тугайди.
Васса	vassa		шифтнинг тўсин оралиқларига ярим айлана шаклида ишлатилдиган ёғоч қаламчалар қатор
Гармония	harmony	Гармония	меъморий композициялар, шакллар ёки ландшафт элемент-ларининг ўзаро уйғунлиги, бир-бирига монандлиги, мувофиқлиги, бадий жихатдан мослиги (хавдасавий шакллар, ранглар, хажмлар гармонияси ва х..к.).
Галерея	galery	Галерея	усти ёпиқ олди очик, қатор устунли ёки равоқ, тархи узунчоқ тор ўтиш жойи

			тасвирий асарлар музейи, нигористон.
Геопластика	geoplastic	Геопластика	ер майдонини ободонлаштириш, дизайн ва кўкаламлаш-тиришга мўлжаллаб меъморий ва бадий ва қайта ишлаш мақсадида текислаш ва тартиблаш композицияси, ер пластикасини ишлаш тартиботи
Дандана	Danolan		бинонинг юқори қисмидаги вертикал ҳолда терилган ғишт тахлама.
Капитель	Capital cap	Капитель	устун (колонна) ёки пилястрнинг юқори қисми (танаси) билан антаблемент орасида жойлашган каллак, боша.
Кариатида	Caryatid	Кариатид	Устун сифатида фойдаланилган аёл қоматининг ҳайкалли тасвири. Агар ҳайкал устунда эркак қомати тавирланган бўлса, у атлант деб аталган.
Карниз	Cornice	Карниз	буғот.
Кессон	caisson	Кессон	Архитектурада бино шифти ёки тўридаги кўпинча квадрат тарҳли ҳовузак, бадий безак, хона акустикасини яхшилайти, қофилмавий элемент сифатида ҳам фойдаланилади.
Крок	Sketch map	Крок	Бирор лойиҳанинг қоралама чизмаси – мусаввада.
Кўкрак	Breast		курсининг ўрта қисми
Калла	head		устуннинг безакли ёки муқарнасли юқори қисми
Каллак	Stem		устуннинг тепа қисми, капители; ибора кўпроқ муқарнасли капителга нисбатан ишлатилади Капител— устуннинг тепа қисми.

Карниз	cornice	Карниз	буғот,биноёпмасининг пастги қисми
Капитель	Capital	Капитель	устун (колонна) ёкипилястрнинг юқори қисми (танаси) билан антаблемент орасида жойлашган каллак, боша.
Лаъли	Lal		курси асосининг пастки қисми
Мадохил			устуннинг баргсимон ўйма безакли қисми
Манглай	Mangrove	Антаблемент	дандананинг пастки қисми
Модуль	Moduls	Модуль	архитектура ва қурилишдаги шартли бирлик, миқёс. Бино ва иншоотлар қисмларини бир-бирига, бутунни бўлакларга, бўлакларни эса элементларга уйғунлаштириш, қисмлар ўлчамларини қарали кичрайтириш ёки катталаштириш, уларнинг нисбатларини гармоник мувофиқлаштириш ва ифодалаш ўлчами. Модуль сифатида узунлик бирлиги ёки бино, иншоот элементларидан бирининг ўлчами қабул қилинади.
Муқарнас		Сталактика	равоқли косачалардан ташкил топган мураккаб хажмдаги безак тури. Муқарнас кўпроқ устуннинг юқори қисмида ишланган.
Маргинак	Marginata		устун билан курсининг бирлаштириб турувчи ингичка қисми
Ордер	order	Ордер	лотинча «ordo» сўздан олинган тартиб маъносини англатади.
Пиромон тахта	Pie board		қош оралиғидаги жой
Равоқ (Арка)-	arch	арка	кириш жойларини эгрисимон қилиб ёпилиши

Сув бۆёк	Water paint	отмывка	сув билан туш аралашмасидан тайёрланадиган сув бۆёкда ювиш (отмывка)
Туморча	Icons		устун кўзагининг пастки қисми
Тўсин	Beam	балка	устун устига горизонталҳолда ётқизилган ёғоч (хож шаклида ётқизилиши ҳам мумкин)
Тоқи			бошанинг юкори қисм бўлаги
Токча	Closet		бу меъморий қисмдаги тўртбурчак шакл
Устун	Column	калонна	ёғоч ёки бошқа материаллардан вертикал ҳолда қўйилган таянч
Устун кўзаги	Superior jug		устуннинг ярим айлана шакли силлиқ қисми
Фриз	Frieze	Фриз	бинонинг юкоридаги, одатда безакли қисми
Фуст	Fust	Фуст	устун ўзаги
Фриз	Frieze	Фриз	антаблиментнинг ўрта қисми
Фреска	Fresco	Фреска	бу сувалган девор устидаги сувли бۆёкда бажарилган бадий безак
Цилиндр	Cylinder	Цилиндр	бу ташқи кўриниши эгри сиртли, тарҳда кўриниши айлана радиусли шакл
Шар	Ball sphere	Шар	бу думалоқ шакли ҳажм
Эхин	Conges	Эхин	дор ордери капителининг пастки қисми кўринишида текис думалоқ ёстиқча шаклида
Қаламча	Pens		қошнинг пастки қисми
Ғоз бўйни(гусёк)	Height goose	гусёк	меъморий қисмдаги шакл
Ҳавзак	Hauzak		хона шифтидаги ичкарига бўртиб кирган кубба ёки гумбазчалар

РЕСПУБЛИКАСИОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА-ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ

Рўйхатга олинди:

№ _____

2017 йил “ ___ ” ___

Олий ва ўрта махсус таълим

вазирлиги

2017 йил “ ___ ” ___

АРХИТЕКТУРАВИЙ КОМПОЗИЦИЯ ВА ЛОЙИҲАЛАШ АСОСЛАРИ

ФАН ДАСТУРИ

Билим соҳаси	300 000	-	Ишлаб чиқариш техник соҳа
Таълимсоҳаси:	340 000	-	Архитектура вақурилиш
Таълим йўналиши:	5340100	-	Архитектура (Бино ва иншоотлар)
	5341000	-	Қишлоқ ҳудудларини архитектура-лойиҳавий ташқил этиш

Тошкент–2017 й.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2016 йил “___” _____даги “___” – сонли буйруғининг _____ - иловаси билан фан дастури рўйхати тасдиқланган.

Фан дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашининг 2017 йил “___” _____даги _____ сонли баённомаси билан маъқулланган.

Фан дастури Тошкент архитектура-қурилиш институтида ишлаб чиқилди.

Тузувчи:

Бобоёрова Ш.Р. – “Архитектура тарихи ва назарияси” кафедраси
ассистенти

Такризчилар:

Нозилов Д.А . – “Архитектура тарихи ва назарияси” кафедраси
профессори, архитектура доктори

Зияев А.А. – ЎзР ФА “Санъатшунослик” ИТИ катта
илмий ходими, архитектура ф. номзоди

Фан дастури Тошкент архитектура–қурилиш институти Кенгашида кўриб
чиқилган ва тавсия қилинган (2017 йил “_____” _____ даги “_____” –
сонли баённома)

I. Ўқув фанининг долзарблиги

Ушбу дастур– лойиҳа чизмаларини тузишда, уларни график амалга оширишда, композицион, бадий – фазовий таҳлилни, қадимий иншоот чизмаларини чизиш билан, янги кичик меъморий шаклларни ижод қилишга йўналтиришни, функция, конструкция ва эстетика каби тенг ажралмас жиҳатларни шакллантиришни ўз ичига олади. Республикамизда Архитектура ва қурилиш ишларини такомиллаштиришда етук мутахассисларни таълим соҳасидаги “Архитектор”ларни тайёрлаш масалаларини қамрайди.

II. Фаннинг мақсад ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад – талабаларда содда лойиҳаларни тузиш учун дастлабки график кўникмаларни ривожлантириш, композицион бадиий-фазовий мушоҳадасини, архитектурадаги функция, конструкция ва эстетиканинг ажралмас яхлит жиҳатларининг композицион ечимларини топишни шакллантириш ва кенгайтириш, касбий маҳоратини оширишдир. Фаннинг вазифаси - талабаларга мавжуд иншоот ва меъморий ёдгорликлар чизмаларини бажариш ҳамда ижодий ёндошган ҳолда кичик меъморий шаклларни лойиҳалаш вазифаларини танлаб ўргатишдан иборатдир. Фан бўлимларини ўқитиш амалий машғулотлар тарзида амалга оширилади.

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвилиги

“Архитектуравий композиция ва лойиҳалаш асослари” фани асосий ихтисослик фани ҳисобланиб, 1, 2 ва 3 – семестрларда ўқитилади. Дастур ўқув режасидаги кейинги семестрларда ўқитиладиган “ Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси”, “Архитектуравий лойиҳалаш”, “ Шаҳарсозлик асослари“ каби фанлар билан узвий боғлиқ бўлиб, уларни ўзлаштиришда бошланғич билим ва кўникмаларни беради.

Фаннинг илм-фан ва ишлаб чиқишдаги ўрни

Архитектура соҳасини ривожлантиришда лойиҳа ишлари иш ҳажмининг катта қисмини ташкил этади. Шунинг учун ушбу фан ихтисослик фанларининг асоси ҳисобланиб, архитектура-қурилиш тизимининг бошланғич бўлиmidир.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг “Архитектуравий композиция ва лойиҳалаш асослари” фанини меъёрида ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор ва замонавий усулларидан фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни тадбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, мажмуалар, тарқатма ва электрон материаллардан фойдаланилади. Дарсларга мос равишдаги илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш кўзда тутилади.

III. АСОСИЙ ҚИСМ

Фаннинг амалий машғулотлари мазмуни

I-Семестр

Рим ва Ўрта Осиё устун ва тўсинли тизимлар – Рим ордерлари мисолида ордер баландлигини уч (курси, устун, антаблемент-тўсин) қисмга бўлиниши, модулларни аниқлаш орқали қолган ордерларни қуриш, кичик меъморий иншоот ва қисмларининг ортогонал чизмалари – тарз, тарҳ ва

қирқим чизмаларини бажариш, сувбўёк машқини бажариш, меъморий лавҳани чизиш ва бўяш, шрифтли композиция, меъморий ёдгорликни перспективада тасвирлаш, хажмий тизимни шакллантириш, ички мухитга эга бўлмаган (усту ёпик) кичик меъморий шаклни лойиҳалаш, ички фазовий мухитни шакллантириш, ички фазовий мухит, хажмий шакл ва теварак (атроф-мухит), минимал функцияни бажарувчи ички мухитли кичик меъморий шакл лойиҳаси, теваракни ташқи шаклга таъсири мавзусида макет вазифасини бажариш.

Амалий машғулотларнинг тавсия этилаётган мавзулари:

1-Қисм. Массдаги Рим ордерларини бажариш. “Тоскан” ордерини модул тизимида (массаларда) топиш. Амалий машғулотларда талабалар ордер баландлигини уч (курси, устун, антаблицмент-тўсин) қисмга бўлинишни, модулларни аниқлаш, тоскан, дор, ион ва коринф ордерларини модулини топиш, чизиш ва керакли ёзувларни архитектуравий шрифтларда ёзиб бажариш.

1-Мавзу. Кириш. Архитектура тўғрисида маълумот. Массдаги рим ордерлари.

2-Мавзу. Модул тизимини тушунтириш.

3-Мавзу. Рим ордерларини куришни тушунтириш.

4-Мавзу. Тоскан ордерини «Модул» тизими асосида (А-3 га) форматда чизиш

5-Мавзу. Тоскан ордерида керакли ёзувларни ёзиб тугатиш ва топшириш.

2-Қисм. Меъморий ўлчов вазифасини бажариш. Танланган архитектуравий шакл билан танишиш, кроклар чизиш, крок чизмаларига ўлчамлар қўйиш, чизмаларни масштабга ўтказиш, масштабда чизилган ортогонал чизмаларни планшетда жойлаштириш, ўлчов чизмаларни қаламда чизиш, устидан туш билан юргизиб чиқиш, ўлчамларни ва баландликларни қуйиб чиқиш, керакли ёзувларни архитектуравий шрифтларда бажариш.

6-Мавзу. Меъморий ўлчов вазифани бажаришни тушунтириш.

7-Мавзу. Меъморий ўлчов. Вазифасига объект танлаш ва ўлчаш.

8-9-Мавзу. Крок чизиш. Ўлчов ишларини олиб бориш.

10-Мавзу. Крок асосида чизмаларни масштабга солиш ва чизиш.

11-Мавзу. Крок асосида чизмаларни масштабга солиш ва чизиш.

12-Мавзу. 0,55 x 0,75 см ўлчамли планшетга жойлаштириб чизиш.

13-14-Мавзу. Тарх, тарз, қирқим чизмаларини чизиш ва тушлаш

15-16-Мавзу. Керакли ёзувларни ёзиш ва тушлаш

17-Мавзу. Тушлашни давом эттириш ва тугатиш

3-Қисм. Академик бўёв машқини бажариш. Планшетда олти квадрат (ёки тўғри тўртбурчак) сатх ажратиш, биринчи сатхни бўёв тўқлашиб борувчи 11-13 та қисмларга бўлиб чиқиш, қолган бешта сатхда

архитектуравий бўлакларни (ёки геометрик шаклларни) чизиш, соялар қуриш, биринчи сатхни бир тонда бўяш, шаклларни фонини бўяб ажратиш, иккинчи сатхни пастга қараб тўқлаштириб бўяш, учинчи ва олтинчи сатхларда шаклларни бўёв воситасида фондан ажратиш, архитектуравий шаклларни ҳажмини сувбўёқ воситасида ифода этиш.

18-Мавзу. Вазифани тушунтириш 0,55 x 0,38 см планшетга чизиш.

19-Мавзу. Вазифани чизишни тугатиб бўяшга тайёрлаш

20-21-Мавзу. Шаклларни бўёвда бўяб чиқариш, сояларни ишлаб кучайтириш

22-23-24-Мавзу. Шакллар бўёвни кучайтириш, сояларни ишлаш

24-25-26-Мавзу. Шакллар бўёвни кучайтириш, сояларни кучайтириб бўяш.

27-28-29-Мавзу. Вазифани бўяб тугатиш

4-Қисм. Архитектуравий лавҳани бажариш. Лавҳа чизмасини ўрганиш, лавҳа тасвирини катталаштириб планшетга жойлаштириш, асосий чизиқларни планшетга чизиб бажариш, лавҳа бўлакларини (деталларни) чизиш, майда безакларни чизиш, сояларни белгиб чизиш, лавҳага умумий бўёв бериш, лавҳани фондан ажратиш, лавҳани умумий шаклини сувбўёқда ифодалаш, лавҳа катта бўлакларидантушувчи сояларни тўқлаштириб бўяш, лавҳанишаклларини сувбўёқда бўяб чиқариш, майда безакларни сувбўёқда бўяб чиқариш, керакли ёзувларни архитектуравий шрифтларда ёзиб бажариш.

30-Мавзу. Архитектуравий лавҳа вазифасини тушунтириш ва вазифа танлаш.

31-Мавзу. Вазифани 0,55 x 0,75 см планшетга компоновка қилиш ва чизиш

32-Мавзу. Вазифани майда деталларини чизиш

33-Мавзу. Вазифани тушувчи сояларини қуриш ва чизиш

34-Мавзу Вазифани майда деталларини чизмасини давом эттириб тугатиш

35-Мавзу. Чизмадаги камчиликлар устида ишлаш

36-Мавзу. Керакли ёзувларни ёзиш

37-Мавзу. Вазифанинг бўёв этапига ўтиш

38-Мавзу. Вазифанинг биринчи, иккинчи, учинчи кўринишини ажратиб бўяш.

39-Мавзу. Лавҳа қисмларини бўяб чиқариш

40-Мавзу. Вазифани сояларини бўяшни бошлаш

41-Мавзу. Тушувчи сояларни бўяш

42-Мавзу. Майда сояларни бўяш

43-Мавзу Майда деталларни шаклини бўяб чиқариш

44-Мавзу. Сояларни кучайтириб бўяш, керакли ёзувларни ёзиш

45-Мавзу. Камчиликлар устида ишлаш ва вазифани тугатиш

II-Семестр

1-Қисм. Композиция. Кириш, Архитектуравий композиция тўғрисида маълумот. Композиция мавзуларини ўрганиш, эскизлар чизиш, макетлар ясаш, ғояни яратиш ва уни шакллантириш усулларини ўрганиш.

1-Мавзу. Текисликдаги композиция. Текислик таърифи. Визуал майдон. Тасвир ва фон.

Нуқта, чизик, туртбурчак, текислик, юза. Уларнииг хоссалари ва ўзаро бириктирилиши.

«Нуктали, чизикли ва тўғри тўртбурчаклардан иборат» оқ-қора ва рангли

композицияларни бажариш

2-Мавзу. Юзадаги композиция. Юзанинг текисликдаги фарқи. "Бир юзадаги рельефли композиция". "Бир неча рельефли юзавий композиция" мавзулардаги клаузураларни бажариш

3-Мавзу. Масштаб ва нисбат. Масштаб ва масштаблик, ўлчагич, газ, газчўп, модул тушунчалари. Уйғунлик (гармония), нисбат (пропорция), олтин нисбат тушунчалари

4-Мавзу. Контраст ва нюанс, айният. Контраст тушунчаси, нюанс тушунчаси, чизикли, рангли ва ҳажмий контраст ва нюанслар, айниятга мисоллар. "Айният муносабатида бўлган унсурлардан иборат композиция", «Контраст муносабатида бўлган унсурлардан иборат композиция», «Нюанс муносабатида бўлган унсурлардан иборат композиция», «Ҳажмий контраст», мавзуларида клаузураларни бажариш ва яшаш.

5-Мавзу. Симметрия, асимметрия. Симметрия турлари, аксий симметрия, ўкли симметрия, симметрия қирраси, кўчма симметрия, шаклларни уйғунлаштириш воситалари; дисимметрия, асимметрия тушунчалари ва мисоллари. "Аксий симметрияли композиция", "Ўкли симметрияли композиция", "Фазовий симметрияли композиция" ва "Асимметрияли композиция" мавзуларидаги клаузураларни бажариш.

6-Мавзу. Ранглар. Қуёш нурунинг мураккаблиги, спектор (камалак), нурунинг акс этиши, ахроматик ва хроматик ранглар. Асосий ва мураккаб ранглар, "Яқин турдош нюанс ранглар уйғунлиги", «Контраст рангли уйғунлик» мавзулардаги ҳамда «Хроматик уйғунлик» ва «Ахроматик уйғунлик» мавзуларидаги композицияларга клаузураларни бажариш.

7-Мавзу. Композиция турлари. Фронталликни ифодалаш усуллари, ҳажмийликни ифодалаш усуллари, фазовийликни ифодалаш усуллари. «Композиция асосий турларининг ўзаро боғлиқлиги», «Фронталликни ифода этиш», «Ҳажмийликни ифода этиш», «Фазовийликни ифода этиш» мавзуларидаги клаузураларни бажариш-макетлар яшаш

8-Мавзу. Очiq фазовий муҳитни уюштириш. Фазовий муҳитларни ташкил қилишдаги чегараловчи унсурларнинг аҳамияти, очiq муҳитни ташкил қилувчи унсурлар, стерженларнинг конструкцияга боғланишдаги хусусиятлари, “Стерженли конструктив фазовий композиция” мавзуларидаги клаузураларни бажариш .

9-Мавзу. Очiq фазовий муҳитни уюштириш. “Стерженли, юзали ва ҳажмий

унсурлардан иборат конструктив фазовий композиция” мавзуларидаги клаузураларни

бажариш

10-Мавзу. Ҳажмий тизимни шакллантириш. Ҳажмий тизимни ташкил қилувчи унсурларнинг шаклан хилма хиллиги, «Тўғри бурчакли унсурлари конструктив жиҳатдан боғланган ҳажмий композиция» мавзусидаги клаузураларни бажариш -макетлар яшаш.

11-Мавзу. Ҳажмий тизимни шакллантириш. «Ўткир бурчакли унсурлари конструктив

жиҳатдан боғланган ҳажмий композиция» мавзуларидаги клаузураларни бажариш -

макетлар яшаш

12-Мавзу. Ҳажмий тизимни шакллантириш. «Эгри сиртли унсурлари конструктив

жиҳатдан боғланган ҳажмий композиция» мавзуларидаги клаузураларни бажариш -

макетлар яшаш

13-Мавзу. Чизма шаклидаги таҳлил. Композицион таҳлилнинг мақсад ва вазифаси

бажариш тартиби, усуллари ҳамда воситалари, вазифани бажариш учун керак бўладиган

ашёлар. “Меъморий иншоотнинг композицион таҳлили”ни бажариш

14-Мавзу. Ички фазовий муҳитни шакллантириш. Очiq ёки ёпиқ фазовий муҳит тўғрисидаги тушунча, «Туйнуклар ёрдамида ёпиқ муҳитни ташкил этиш» мавзуларидаги клаузураларни бажариш ва яшаш.

15-Мавзу. Ички фазовий муҳитни шакллантириш. «Ички муҳитнинг композицион

марказини ифода этиш» мавзуларидаги клаузураларни бажариш ва яшаш

16-Мавзу. Ички фазовий муҳитни шакллантириш. «Горизонтал йўналишда боғланган ички муҳитлар композицияси» мавзуларидаги клаузураларни бажариш ва яшаш

17-Мавзу. Ички фазовий муҳитни шакллантириш. «Вертикал йўналишда боғланган

ички муҳитлар композицияси» мавзуларидаги клаузураларни бажариш ва яшаш

18-Мавзу. Ички фазовий муҳитни шакллантириш. «Тўсиқлар воситасида ташкил этилган ички муҳит» ҳамда «Мураккаб ички фазовий муҳит композицияси» мавзуларидаги клаузураларни бажариш ва яшаш

19-Мавзу. Ички фазовий муҳит, ҳажмий шакл ва теварак. Ички тузилишнинг шаклга бўлган муносабати, ички тузилишнинг ташқи шаклда акс этилиши, теварак тушунчаси, теваракнинг хиллари: табиий ва меъморий тевараклар, ҳажмий ва фазовий тизимларни теварак билан уйғунлаштириш усуллари, мисоллар. «Ички муҳитнинг ташқи шаклдаги ифодаси» мавзусидаги клаузураларни бажариш ва макет яшаш

20-Мавзу. Ички фазовий муҳит, ҳажмий шакл ва теварак . «Теваракнинг ташқи шаклга таъсири» мавзусидаги клаузураларни бажариш ва макет яшаш

21-Мавзу. Ички фазовий муҳит, ҳажмий шакл ва теварак . «Теваракнинг ташқи шаклга таъсири» мавзусидаги клаузураларни бажариш ва макет яшаш

22-Мавзу. Ички фазовий муҳит, ҳажмий шакл ва теварак . «Теваракнинг ташқи шаклга таъсири» мавзусидаги клаузураларни бажариш ва макет яшаш

2-Қисм. Меъморий ёдгорликни перспективасини қуриш. Меъморий ёдгорликни ўрганиш, перспектива мусаввадаларини вариантларда қуриб бажариш, мақбулини танлаш, уфқ сурат текисликларини аниқлаш, керакли катталиқдаги умумий ҳажмда перспектива тасвирини планшетда жойлаштириб чизиш, бўлақларини, майда деталларини чизиш, Сояларини қуриб белгилаш, иншоотга мос антураж танлаб чизиш, бўёвни умумий сувбўёк тамойиллари бўйича бажариш.

23-Мавзу. Меъморий ёдгорликлар тўғрисида тушунча бериш, ёдгорликни таҳлил қилиш

24-Мавзу. Меъморий ёдгорликнинг перспектив қўринишини қуриш қонун-қоидалари тўғрисида дастлабки тушунчалар бериш ва вазифани танлаш

25-Мавзу. Ортогонал проекциялар: тарх, тарз, қирқим тўғрисида тушунчалар, уларни бир хил ўлчамга келтириш усуллари ўргатиш

- 26-Мавзу.** Бинони тархи, тарзи, қирқими, проекцияларда чизиш
- 27-Мавзу.** Бинонинг композицион тузилиши, бадиий образи, конструкцияси ва қурилиш материалларини кузатиш
- 28-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносини тархи, тарзи, қирқими эскизда бир хил ўлчамга келтириш
- 29-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносини тархи, тарзи, қирқими эскизда бир хил ўлчамга келтириш
- 30-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносини бир хил ўлчамга келтирилган тарзи, тархи ва қирқими эскизини 55x75 ўлчамли қоғозга жойлаштириш
- 31-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносининг тарҳига нисбатан кўриш нуқтасини белгилаб олиш
- 32-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносини перспектив кўринишини қуриш учун F1 ва F2 нуқталари аниқлаш
- 33-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси перспектив кўринишни қуришни бошлаш
- 34-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси перспектив кўринишни қуриш
- 35-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносининг перспектив кўринишда бино қисмларини қуриш
- 36-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносининг перспектив кўринишини қуриб тугатиш
- 37-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносининг тушувчи сояларини қуриш
- 38-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносининг перспектив кўринишини қамчиликларини тўғирлаш
- 39-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносини перспектив кўринишини қуришни тугатиш ва топшириш

- 40-Мавзу.** Вазифа чизмаларини оққа кўчириш, соялар қуриш ва академик бўяш, ёзувларни мослаштириб ёзиш тўғрисида тушунтириш
- 41-Мавзу.** 55x75см ўлчамли тахтага тортилган қоғозга оққа чизмаларни жойлаштириш, раҳбар билан маслаҳатлашиш
- 42-Мавзу.** Вазифани планшетга тарз ҳамда тарҳини жойлаштириб чизиш
- 43-Мавзу.** Вазифани планшетга перспективасини жойлаштириб чизиш
- 44-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносига мослаб антураж чизиш
- 45-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси вазифасини қалам этапини тугатиш ва топшириш.
- 46-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси вазифасини сувбўёқда академик бўяшни тушунтириш. Вазифани бўяшга тайёрлаш ва бўяшни бошлаш
- 47-Мавзу.** Тарз ва перспективани академик бўяш
- 48-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биносини сувбўёқда бўяшни давом эттириш
- 49-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси майда ҳажмларини ва майда деталларни (безакларни) бўяб чиқариш
- 50-Мавзу.** Бўёвни кучайтириб, деталларни (ашёлар фактураларини ва бошкаларни) бўяб чиқариш
- 51-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси ёруғлик ва сояларни бўяб чиқариш, бўёвни кучайтириш
- 52-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси вазифасини фонини бўяб ажратиш
- 53-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси антуражини бўяш
- 54-Мавзу.** Меъморий ёдгорлик биноси вазифасини бўяшни тугатиш ва топшириш

III-Семестр

1-Қисм. Ички муҳитга эга бўлмаган (усти ёпик) кичик меъморий шаклни лойиҳалаш. Содда меъморий лойиҳани мавзусини белгилаш, танланган мавзу бўйича мусаввадалар бажариш, уларни ўзаро қиёслаш, мақбул вариантни мусаввадаси асосида клаузура бажариш, клаузурани

баҳолаш жараёнида кўрсатилган камчиликлар устида ишлаш, чизмалар таркибини аниқлаш, ортогонал чизмаларни аниқ масштабда чизиш, перспективасини қуриш, график усул танлаб бўяш, архитектуравий шрифтларда бажариш.

1-Мавзу. Ички муҳитга эга бўлмаган (усти ёпик) кичик меъморий шакл лойиҳаси вазифасини тушунтириш.

2-Мавзу. Ижодий ғоя ва уларни қоғозда акс эттиришни тушунтириш.

3-Мавзу. Мавзулар бўйича эскизлар қилиш. Ғоя топиш. Эскиз қилиш.

4-Мавзу. Ғоя устида ишлаш. Эскиз қилиш.

5-Мавзу. Мақбул вариантни топиб, ғоя устида ишлаш.

6-Мавзу. Ғоя устида ишлаш, уни ривожлантириш.

7-Мавзу. Ғоя устида ишлаш. Ғояни тасдиқлаш.

8-Мавзу. Танланган ғоя бўйича клаузура чизиш

9-10-Мавзу. Клаузура чизиш

11-12-Мавзу. Чизмаларни масштабга тушириш

13-Мавзу. Лойиҳани перспективасини қуриш

14-Мавзу. Чизмаларни планшетга жойлаштириш ва чизиш

15-Мавзу. Тарх, тарз ва қирқим чизмаларини планшетга чизиш

16-17-Мавзу. Планшетга перспективасини чизиш

18-Мавзу. Чизмаларга сояларни тушуриб чизиш, керакли ўлчамларни ёзиб қўйиш.

19-Мавзу. Лойиҳа мавзусига мослаб ёзувларни ёзиш

20-Мавзу. Лойиҳани бўяшга тайёрлаш

21-Мавзу. График усулда лойиҳани тарзини, перспективасини, бош тархини бўяшни бошлаш.

22-23-Мавзу. Танланган усулда тарзни, перспективани ва бош тарҳни бўяш.

24-25-Мавзу. Танланган усулда перспективани ва антуражни бўяш, фон бериш.

26-Мавзу. Тарх ва қирқим чизиқларни устидан қора гелъ ручкада юргизиб, тушлаб чиқиш.

27-Мавзу. Тарх ва қирқим чизмаларустидан тушлаш

28-Мавзу. Ўлчамларни ва ёзувларни устидан тушлаш

29-30-Мавзу. Сояларни ва тушувчи сояларни бўяш.

31-Мавзу. Лойиҳани ниҳоясига етказиш

2-Қисм. Ички муҳитли кичик меъморий шакл лойиҳаси. Минимал функцияни бажарувчи лойиҳа ўзида бир-икки ёпик мухити (хонаси) мавжуд бўлган кичик архитектуравий шаклдан иборат. Мавзуни белгилаш, танланган мавзу бўйича бир нечта мусаввадалар бажариш, уларни ўзаро қиёслаш, мақбул вариантни мусаввадаси асосида клаузура бажариш, клаузурани баҳолаш жараёнида кўрсатилган камчиликлар устида ишлаш, чизмалар таркибини аниқлаш, ортогонал чизмаларни аниқ масштабда чизиш, перспективасини қуриш, ички-ташқи мухит жиҳозини (қурилиш ашё) аниқлаш, график усул танлаб бўяш, архитектуравий шрифтларда ёзувларни бажариш.

32-Мавзу. Ички ёпиқ муҳитга эга бўлган кичик меъморий шакл лойиҳаси вазифасини тушунтириш

33-Мавзу.Ижодий ғоя ва уларни қоғозда акс эттирилишини тушунтириш

34-Мавзу.Мавзулар бўйича эскизлар қилиш. Ғоя топиш

35-36-Мавзу.Ғоя устида ишлаш. Эскиз қилиш

37-Мавзу.Мақбул вариантни топиб, ғоя устида ишлаш.

38-Мавзу.Мақбул вариантни тапиб, ғояни ривожлантириш

39-Мавзу.Мақбул вариантни топиб, ғоя устида ишлаш.

40-41-Мавзу.Ғояни тасдиқлаш. Ғоя устида ишлаш, уни ривожлантириш

42-Мавзу.Ғоя устида ишлаш. Ғояни тасдиқлаш.

43-44-Мавзу.Танланган ғоя бўйича клаузура чизиш

45-46-Мавзу.Чизмаларни масштабга тушириш

47-48-Мавзу.Лойиҳани перспективасини қуриш ва чизиш

49-Мавзу.Чизмаларни планшетга жойлаштириш ва чизиш

50-51-Мавзу.Тарх, тарз ва қирқим чизмаларини планшетга чизиш

52-Мавзу.Планшетга перспективасини чизиш

53-Мавзу.Планшетга перспективасини чизиш

54-Мавзу.Чизмаларга сояларни тушуриб чизиш, керакли ўлчамларни ёзиб қўйиш.

55-Мавзу.Лойиҳани бўяшга тайёрлаш

56-57-Мавзу.Лойиҳага график усул танлаб, бўяшни бошлаш

58-Мавзу.График усулда лойиҳани тарзини, перспективасини, бош тархини бўяшни бошлаш

59-Мавзу.Танланган усулда тарзни бўяш

60-61-Мавзу. Танланган усулда перспективани бўяш

62-63-Мавзу.Сояларни бўяш

64-65-Мавзу.Перспективани бўяш

66-67-Мавзу.Тарх ва қирқим чизиқларни устидан қора гелъ ручкада чизиш

68-Мавзу.Ўлчамларни ва ёзувларни тушлаш ва бўяш

69-Мавзу.Ўлчамларни ва ёзувларни тушлаш ва бўяш

70-71-Мавзу.Ўлчамларни ва ёзувларни устидан тушлаш

72-Мавзу.Лойиҳани ниҳоясига етказиш

IV. Лаборатория ишларини ташкил этиш бўйича кўрсатмалар

Фан бўйича лаборатория ишлари намунавий ўқув режада кўзда тутилмаган.

V. Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Талаба мустақил ишни тайёрлашда фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда Дор, Ион, Коринф ордерларини жадвал асосида қуриб, чизадилар, архитектуравий шрифтларни ёзиб, А-3 форматда бажарадилар, мавжуд кичик шаклларни (ободонлаштириш унсурларини) ўлчаб, А-3 форматда бажарадилар, композиция мавзулари бўйича эскиз ва макетларини

ясайдилар, график усулда рангли ва оқ-қорада антуражлар чизади. Бунда куйидаги ўқув-услугий ва бошқа шакллардан фойдаланиш тавсия этилади.

- дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларини ўрганиш;

- услубий кўрсатмалардан;

- қўшимча адабиёт ва журналлардан;

- кўрғазмали материаллардан;

- интернет тармоқларидан.

Усти ёпиқ ва очик муҳитли кичик меъморий шакл (савдо растаси) лойиҳаси бажарилади. Эскиз қилинади, ғоя устида ишланади, лойиҳа масштабга солинади, чизмалар қаламда чизилади, бўялади, керакли ёзувлари ёзилиб лойиҳа тугатилади.

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг намунавий мавзулари:

- Дор, Ион, Коринф ордерларини жадвал асосида куриб, чизиш; архитектуравий шрифтларни ёзиб, А-3 форматда бажариш;

- Мавжуд кичик шаклларни (ободонлаштириш унсурларини) ўрганиш ва ўлчаш;

- композиция мавзулари бўйича эскиз ва макетларини ясайдилар;

- Рангли ва график усулда антураж чизиш (рангли, альбом А3).

- Усти ёпиқ ва очик муҳитли кичик меъморий шакл (савдо растаси) лойиҳасини бажариш.

Дастурнинг информацион-услугий таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий ахборот – коммуникация, илғор педагогик технология ютуқларидан фойдаланиш кўзда тутилади. Талабалар билимини баҳолашда рейтинг тизими қўлланилади.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

Асосий адабиётлар

1. Architecture. Form. Space.Order. Fransis D.R. Ching.New York John Wiley&Sons.Ins.2014
2. Traditional Islamic Principles of Built Environment. Hisham Mortada.London-New York.2013
3. Ўралов А.С., Пўлатов Х. ва бошқалар. Архитектуравий лойиҳалаш асослари. Дарслик. Т.: 2010й.
4. Коржева Н.А. Архитектурная композиция. Т.: 2010.

Қўшимча адабиётлар

1. Асқарова Д., Мирюсупова М. Кичик меъморий шакллар. Т.: 2007й.

2. Пўлатов Х. ва бошқалар. Архитектуравий лойиҳалаш асослари. Т.: 2000й.
3. Пўлатов Х. ва бошқалар. Архитектуравий композиция асослари. Т.: 2000й.
4. Ўролов А.С. Раҳимов А.Қ, Саидова Б.А. Архитектуравий лойиҳалаш ва композиция асослари. Самарқанд: 2005й.
5. . Пўлатов Х. ва бошқалар. Архитектуравий композиция асослари. Дарслик Т.: 2005й.

Интернет сайтлари

1. www.centrasia.uz
2. www.arx.novosibdom.ru
3. www.zarnews.uz
4. www.ZiyoNET.uz

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА-ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ

“Тасдиқлайман”
Ўқув ишлари бўйича проректор
_____ А.У.Мирисаев
2017 йил « _____ » _____

АРХИТЕКТУРАВИЙ КОМПОЗИЦИЯ ВА ЛОЙИҲАЛАШ АСОСЛАРИ

фани бўйича

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси	300 000	-	Ишлаб чиқариш техника соҳаси
Таълим соҳаси:	340 000	-	Архитектура ва қурилиш
Таълим йўналиши:	5340100	-	Архитектура (бино ва иншоотлар)
	5341000	-	Қишлоқ ҳудудларини архитектура- лойиҳавий ташкил этиш
Умумий ўқув соати		-	318 с.
Шу жумладан:			
Амалий машғулотлар		-	198 с. (1-семестр-90 с.; 2-семестр-108 с.)
Мустақил таълим соати		-	120 с. (1-семестр-50 с.; 2-семестр-70 с.)

Тошкент 2017 й.

Фаннинг ишчи ўқув дастури Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги 201__ йил «__» _____даги __-сон буйруғи билан (буйруқнинг иловаси) тасдиқланган “Архитектуравий композиция ва лойиҳалаш асослари” фани дастури асосида тайёрланган.

Фан дастури Тошкент архитектура-қурилиш институти илмий-услубий Кенгашнинг 2017 йил «__» _____даги __-сонли баёни билан тасдиқланган.

Тузувчилар:

Абдуллаев Ш.Н

“Архитектура тарихи ва назарияси”
кафедраси катта ўқитувчиси

Бобоёрова Ш.Р.

“Архитектура тарихи ва назарияси”
кафедраси ассистенти

Такризчилар:

Маматмусаев Т.Ш – “Архитектура тарихи ва назарияси” кафедраси
доценти

Зияев А.А. – ЎзР ФА “Санъатшунослик” ИТИ катта
илмий ходими, архитектура ф. номзоди

ТАҚИ Архитектура факультети декани:

2017 йил “ _____ ” _____ арх.ф.н. Ш.С.Рейимбаев
(имзо)

“АТН” кафедраси мудири:

I. Ўқув фани ўқитилиши бўйича услубий кўрсатмалар.

“Архитектура (бино ва иншоотлар)” ва “Қишлоқ ҳудудларини архитектура-лойиҳавий ташкил этиш” таълим йўналишлари бўйича таҳсил олувчи талабаларни архитектуравий графикадан ҳамда ҳажм, фазо, ранг каби бадий воситалардан фойдаланиб, архитектуравий муҳитни ташкил этиши, архитектуравий шаклларни лойиҳалаш ечимини тўғри танлай билишидан иборат.

Таҳсил олаётган талабалар:

- архитектуравий чизмачилик ривожланишидаги йўналишларни, архитектуравий асарларнинг тасвирлашда қўлланиладиган услуб ва қоидаларни, архитектуравий лойиҳалашнинг асослари бўйича тасаввурга эга бўлишлари;
- бино ва иншоотларнинг ортогонал ва перспектив тасвирларини куриш қоидаларини, бўйаш ва тасвирлаш усулларини, ҳамда архитектуравий муҳитни ташкил этиш воситаларини билишлари ва қўллай олишлари;
- архитектуравий чизмаларни график бажариш, чизикли ўлчамларни талаб этилган масштабга ўтказиш, кичик меъморий шаклларни лойиҳалаш кўникмаларига эга бўлишлари;
- турли лойиҳалаш мавзулари бўйича клаузураларни чизиш ва амалий машқларни бажариш, макетлар ясаш, муайян талаб этилган муаммоларни ҳал этиш, очик ва ёпиқ муҳитларни ташкил этиш бўйича малакаларга эга бўлишлари зарур.

Фанни ўқитиш семестрлари ва услубий кўрсатмалар

“Архитектура (бино ва иншоотлар)” ва “Қишлоқ ҳудудларини архитектура-лойиҳавий ташкил этиш” таълим йўналишлари бўйича таҳсил олувчиларга “Архитектуравий композиция ва лойиҳалаш асослари” фани 1-, 2-семестрлар давомида ўқитилади.

Ўқитиш жараёнида талабалар бир қатор чизма, лойиҳа вазифаларини бажарадилар. Чизма ва лойиҳа вазифалари босқичма-босқич семестрлар давомида амалга оширилади.

Композицион изланишлар архитектуравий лойиҳалаш изланишларига яқинлаштирилади. Мавҳум нарсалар конкретлаштирилади.

		24 соат
3-вазифа	<p>Академик бўёв машқи. Вазифани тушунтириш. Лавҳаларни 0,55 x 0,38 см планшетга жойлаштириб 6 та тенг бўлакка бўлиб чизиш. Турли хил шаклларни жумладан: “гусёк”, “прямой каблучок”, “прямой четвертной вал”, “прямая выкружка”, “шар”ни чизиш ва яна бир катакни тенг 11 та бўлакка бўлиш.</p> <p>Академик бўёв машқи вазифасини чизишни тугатиб, чизилган шаклларга 45⁰ остида соялар куриш ва бўяшга тайёрлаш.</p> <p>Шаклларни бўёвда бўяб чиқариш, сояларни ишлаб кучайтириш.</p> <p>Шакллар бўёвни кучайтириш, сояларни ишлаш</p> <p>Шакллар бўёвни кучайтириш, сояларни кучайтириб бўяш.</p> <p>Академик бўёв машқи вазифасини бўяшни давом эттириш ва тугатиш</p>	<p>2 соат</p> <p>2 соат</p> <p>4 соат</p> <p>4 соат</p> <p>4 соат</p> <p>4 соат</p>
		24 соат
4-вазифа	<p>“Шрифтлар асосида композиция тузиш” вазифасини тушунтириш. Мақсад - турли хил шрифтлар билан танишиш ва уларни ёзишни ўрганиш</p> <p>Шрифтлар билан танишиш. Чизманинг характериға мос шрифт танлай билиш. Бирор шрифт турини ўрганиш ва улардан композиция тузиш.</p>	<p>2 соат</p> <p>2 соат</p>

	Шрифтли композиция бўйича ғояни эскизлаш.Экиз устида ишлаш	2 соат 2 соат
	Шрифтли композицияси ғоясини тасдиқлатиш.	
	Шрифтли композицияси тасдиқланган ғояни 38x55см ўлчамли планшетга (компановка) жойлаштириш.	2 соат 2 соат
	Шрифтли композициясини планшетга каламда кўчириб чизиш	
	Шрифтли композициясини планшетга каламда кўчириб чизишни давом эттириш.	2 соат
	Шрифтли композициясини планшетга каламда асосий чизиқларини чизиб чиқиш.	2 соат
	Шрифтли композициясини планшетга каламда майда чизиқларини чизиб чиқиш.	2 соат 2 соат
	Вазифаини қалам этапини тугатиш ва тасдиқлатиш.	2 соат
	Шрифтли композициясига график усул танлаб бўяшни бошлаш.	2 соат
	Вазифаини рангда бўяш ёки тушда ишлаш ва фонини бўяш.	
	Шрифтли композициясини график усулда бўяшни давом эттириш.	2 соат 2 соат
	Шрифтли композициясини график усулда бўёвни кучайтириш.	
	Шрифтли композициясини график усулда бўяшни давом эттириш ва камчиликлари устида ишлаш.	2 соат 2 соат
	Планшетга керакли ёзувларини ёзиш, тугатиш ва топшириш.	
		32 соат
	Жами:	90 соат
II-семестр		
5-вазифа	1-БЎЛИМ. Композиция, Кириш. Архитектуравий композиция тўғрисида маълумот. Текисликдаги композиция. Текислик таърифиди. Визуал майдон. Тасвир ва фон. Нуқта, чизиқ, туртбурчак, текислик, юза. Уларнинг ҳоссалари ва ўзаро бириктирилиши. «Нуқтали, чизиқли ва тўғри туртбурчаклардан иборат» оқ-қора ва рангли композицияларни бажариш	2 соат
	Юзадаги композиция. Юзанинг текисликдаги фарқи. "Бир юзадаги рельефли композиция". "Бир неча рельефли юзавий композиция" мавзулардаги клаузураларни бажариш	2 соат
	Масштаб ва нисбат. Масштаб ва масштаблик, ўлчагич, газ, газчўп, модул тушунчалари. Уйғунлик (гармония), нисбат (пропорция), олтин нисбат тушунчалари	2 соат
	Контраст ва нюанс, айният. Контраст тушунчаси, нюанс тушунчаси, чизиқли, рангли ва ҳажмий контраст ва нюанслар, айниятга мисоллар. "Айният муносабатида бўлган унсурлардан иборат композиция", «Контраст муносабатида бўлган унсурлардан иборат композиция», «Нюанс муносабатида бўлган унсурлардан иборат композиция», «Ҳажмий контраст», мавзуларида клаузураларни бажариш ва ясаш.	2 соат
	Симметрия, асимметрия. Симметрия турлари, аксий симметрия, ўқли симметрия, симметрия қирраси, кўчма	

<p>симметрия, шаклларни уйғунлаштириш воситалари; дисемметрия, ассимметрия тушунчалари ва мисоллари. “Аксий симметрияли композиция”, “Ўқли симметрияли композиция”, “Фазовий симметрияли композиция” ва “Ассимметрияли композиция” мавзуларидаги клаузураларни бажариш.</p>	2 соат
<p>Ранглар. Қуёш нурунинг мураккаблиги, спектор (камалак), нурунинг акс этиши, ахроматик ва хроматик ранглар. Асосий ва мураккаб ранглар, “Яқин турдош нюанс ранглар уйғунлиги”, «Контраст рангли уйғунлик» мавзуларидаги ҳамда «Хроматик уйғунлик» ва «Ахроматик уйғунлик» мавзуларидаги композицияларга клаузураларни бажариш.</p>	2 соат
<p>Композиция турлари. Фронталликни ифодалаш усуллари, ҳажмийликни ифодалаш усуллари, фазовийликни ифодалаш усуллари. «Композиция асосий турларининг ўзаро боғлиқлиги», «Фронталликни ифода этиш», «Ҳажмийликни ифода этиш», «Фазовийликни ифода этиш» мавзуларидаги клаузураларни бажариш-макетлар ясаш.</p>	2 соат
<p>Очиқ фазовий муҳитни уюштириш. Фазовий муҳитларни ташкил қилишдаги чегараловчи унсурларнинг аҳамияти, очиқ муҳитни ташкил қилувчи унсурлар, стерженларнинг конструкцияга боғланишдаги хусусиятлари, “Стерженли конструктив фазовий композиция” мавзуларидаги клаузураларни бажариш .</p>	4 соат
<p>Ҳажмий тизимни шакллантириш. Ҳажмий тизимни ташкил қилувчи унсурларнинг шаклан хилма хиллиги, «Ўткир бурчакли унсурлари конструктив жиҳатдан боғланган ҳажмий композиция» мавзусидаги клаузураларни бажариш -макетлар ясаш.</p>	2 соат
<p>Ҳажмий тизимни шакллантириш. «Эгри сиртли унсурлари конструктив жиҳатдан боғланган ҳажмий композиция» мавзуларидаги клаузураларни бажариш -макетлар ясаш.</p>	2 соат
<p>Чизма шаклидаги таҳлил. Композицион таҳлилнинг мақсад ва вазифаси бажариш тартиби, усуллари ҳамда воситалари, вазифани бажариш учун керак бўладиган ашёлар. “Меъморий иншоотнинг композицион таҳлили”ни бажариш.</p>	2 соат
<p>Ички фазовий муҳитни шакллантириш. Очиқ ёки ёпик фазовий муҳит тўғрисидаги тушунча, «Туйнуклар ёрдамида ёпик муҳитни ташкил этиш», «Ички муҳитнинг композицион марказини ифода этиш» мавзуларидаги клаузураларни бажариш ва ясаш.</p>	2 соат
<p>Ички фазовий муҳитни шакллантириш. «Вертикал йўналишда боғланган ички муҳитлар композицияси», «Горизонтал йўналишда боғланган ички муҳитлар композицияси» мавзуларидаги клаузураларни бажариш ва ясаш</p>	2 соат
<p>Ички фазовий муҳитни шакллантириш. «Тўсиқлар</p>	

	воситасида ташкил этилган ички муҳит» ҳамда «Мураккаб ички фазовий муҳит композицияси» мавзуларидаги клаузураларни бажариш ва яшаш Ички фазовий муҳит, ҳажмий шакл ва теварак. Ички тузилишнинг шаклга бўлган муносабати, ички тузилишнинг ташқи шаклда акс этилиши, теварак тушунчаси, теваракнинг хиллари: табиий ва меъморий тевараклар, ҳажмий ва фазовий тизимларни теварак билан уйғунлаштириш усуллари, мисоллар. «Ички муҳитнинг ташқи шаклдаги ифодаси» мавзусидаги клаузураларни бажариш ва макет яшаш.	2 соат
	Ички фазовий муҳит, ҳажмий шакл ва теварак . «Теваракнинг ташқи шаклга таъсири» мавзусидаги клаузураларни бажариш ва макет яшаш.	2 соат
	Ички фазовий муҳит, ҳажмий шакл ва теварак . «Теваракнинг ташқи шаклга таъсири» мавзусидаги клаузураларни бажариш ва макет яшаш.	2 соат
	Ички фазовий муҳит, ҳажмий шакл ва теварак . «Теваракнинг ташқи шаклга таъсири» мавзусидаги клаузураларни бажариш ва макет яшаш.	2 соат
		38 соат
6-вазифа	2-БЎЛИМ. График усулда антуражни оқ қорада чизиш мавзусини тушунтириш Мавзу бўйича эскиз қилиш Планшетда вазифани қаламда чизиб чиқиш Вазифани қора гелда чизиб чиқиш Вазифани тугатиш ва топшириш	2 соат 2 соат 2 соат 2 соат 2 соат
		10 соат
7-вазифа	3-БЎЛИМ. Меъморий ёдгорликлар тўғрисида тушунча бериш, ёдгорликни таҳлил қилиш. Меъморий ёдгорликнинг перспектив кўринишини қуриш қонун-қоидалари тўғрисида дастлабки тушунчалар бериш ва вазифани танлаш Ортогонал проекциялар: тарх, тарз, қирқим тўғрисида тушунчалар, уларни бир хил ўлчамга келтириш усуллари ўргатиш Бинони тархи, тарзи, қирқими, проекцияларда чизилади. Бинонинг композицион тузилиши, бадиий образи, конструкцияси ва қурилиш материалларини кузатилади. Меъморий ёдгорлик биносини тархи, тарзи, қирқими эскизда бир хил ўлчамга келтирилади. Меъморий ёдгорлик биносини бир хил ўлчамга келтирилган тарзи, тарҳи ва қирқими эскизини 55x75 ўлчамли қоғозга жойлаштириш Меъморий ёдгорлик биносининг тарҳига нисбатан кўриш нуқтасини белгилаб олиш	2 соат 2 соат 2 соат 2 соат 2 соат 2 соат 2 соат 2 соат 2 соат

Меъморий ёдгорлик биносини перспектив кўринишини куриш учун F1 ва F2 нукталари аниқланади.	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси перспектив кўринишни куришни бошлаш ва куриш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биносининг перспектив кўринишда бино кисмларини куриш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биносининг перспектив кўринишини куриб тугатиш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биносининг тушувчи сояларини куриш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биносининг перспектив кўринишини камчиликларини тўғирлаш.	2 соат
Меъморий ёдгорлик биносини перспектив кўринишини куришни тугатиш ва топшириш.	2 соат
Вазифа чизмаларини оққа кўчириш, соялар куриш ва академик бўяш, ёзувларни мослаштириб ёзиш тўғрисида тушунтириш	2 соат
55x75см ўлчамли тахтага тортилган қоғозга оққа чизмаларни жойлаштириш, раҳбар билан маслаҳатлашиш.	2 соат
Вазифани планшетга тарз ҳамда тарҳини жойлаштириб чизиш	2 соат
Вазифани планшетга перспективасини жойлаштириб чизиш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биносига мослаб антураж чизиш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси вазифасини қалам этапини тугатиш ва топшириш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси вазифасини сувбўёқда академик бўяшни тушунтириш. Вазифани бўяшга тайёрлаш ва бўяшни бошлаш.	2 соат
Тарз ва перспективани академик бўяш.	2 соат
Меъморий ёдгорлик биносини сувбўёқда бўяшни давом эттириш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси майда хажмларини чиқариш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси майда деталларни (безакларни)бўяб чиқариш	2 соат
Бўёвни кучайтириб, деталларни (ашёлар фактураларини ва бошкаларни) бўяб чиқариш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси ёруглик ва сояларни бўяб чиқариш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси ёруглик ва сояларни кучайтириб бўяш	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси вазифасини фонини бўяб ажратиш.	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси антуражини бўяш.	2 соат
Меъморий ёдгорлик биноси вазифасини бўяшни тугатиш ва топшириш.	2 соат
	60 соат
Жами:	108 оат
Умумий 1-2-семестр бўйича	198 соат

III. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ

1-семестр		
1	Дор, Ион ва Коринф ордерларини жадвал асосида мустақил куриш ва чизиш (А3 формат)	6 соат
2	Дор, Ион ва Коринф ордерларини жадвал асосида мустақил куриш ва чизиш (А3 формат)	6 соат
3	Архитектура шрифтни 3 хил вариантини ёзиш(А3 формат)	6 соат
4	Архитектура шрифтни 3 хил вариантини ёзиш(А3 формат)	6 соат
5	Объектнинг меъморий ўлчовини мустақил равишда (Альбом шаклида) бажариш	26 соат
Жами:		50 соат
2-семестр		
1	Юзада чизиқларни статик ва динамик ҳолатни ифодалаш Юзада ашёларни ифода этиш, фактурали композиция	5
2	Шаклларни юзада симметрик ва ассиметрик жойлашуви	5
3	Ахроматик, хроматик ранглар	5
4	Хажм фазовий композиция	5
5	Стержен, юза ва ҳажмий унсурлардан ташкил топган конструктив боғланган ички муҳитли композиция	5
6	«Тўғри бурчакли унсурлари конструктив жиҳатдан боғланган ҳажмий композиция» мавзусидаги клаузураларни бажариш -макетлар яшаш	5
7	Ички маконни ташқи теварак билан боғлаш композицияси (макет).	10
8	График усулда антураж чизиш (рангли, альбом А3)	30
Жами:		70 соат
Умумий 1-2-семестр бўйича		120 соат

I V. Фан бўйича талабалар билимини баҳолаш ва назорат қилиш

мезонлари

1-СЕМЕСТР

Баҳолаш мезони Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирининг 2010 йил 26 август 1981-1 сонли “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисидаги низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги буйруғига асосан ишлаб чиқилди.

“Архитектуравий композиция ва лойиҳалаш асослари” фанидан талабаларнинг билим, кўникма ва малакалари семестрда жорий назорат (ЖН), оралиқ назорат (ОН) ва якуний назорат (ЯН) натижалари асосида баҳоланади.

Баҳолаш усуллари	Амалий топшириқлар чизма шаклида, оғзаки сўровлар
-------------------------	--

Баҳолаш меъзонлари	<i>86-100 балл “аъло”</i>			
	<ul style="list-style-type: none"> - фанга оид назарий, амалий ва услубий тушунчаларни тўла ўзлаштира олиш; - фанга оид кўрсаткичларни архитектуравий таҳлил қилишда ижодий фикрлай олиш - ўрганилаётган чизмалар, мавзулар ҳақида мустақил мушоҳада юритиш; - ўрганилаётган мавзуга, фанга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга тўла баҳо бериш; - ўрганилаётган архитектуравий лойиҳалаш асоси тўғрисида тушунчаларга эга бўлиш; - архитектура тўғрисида тасаввурга эга бўлиш. 			
	<i>71-85 балл “яхши”</i>			
	<ul style="list-style-type: none"> - ўрганилаётган чизмалар, мавзулар ҳақида мустақил мушоҳада юритиш; - ўрганилаётган мавзуга, фанга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга тўла баҳо бериш; - ўрганилаётган архитектуравий лойиҳалаш асоси тўғрисида тушунчаларга эга бўлиш; - архитектура тўғрисида тасаввурга эга бўлиш. 			
	<i>55-70 балл “қониқарли”</i>			
	<ul style="list-style-type: none"> - ўрганилаётган мавзуга, фанга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга баҳо бериш; - ўрганилаётган архитектуравий лойиҳалаш асоси тўғрисида тушунчаларга эга бўлиш; - архитектура тўғрисида тасаввурга эга бўлиш. 			
	<i>0-54 балл “қониқарсиз”</i>			
	<ul style="list-style-type: none"> - ўтилган фаннинг назарий, амалий ва услубий асосларини билмаслик; - фанга оид кўрсаткичларни архитектуравий таҳлил қилишда ижодий фикрлай олмаслик, тасаввурга эга эмаслик - архитектура тўғрисида тасаввурга эга эмаслиги. 			
	Рейтинг баҳолаш турлари		Макс.балл	Ўтказиш
	Жорий назорат:		40	
Амалий машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда амалий машғулот чизмаларини чизиши учун (Рим ордери, меъморий ўлчов чизмаси, бўёв машки, шрифтли композиция)		20	Семестр давомида	
Амалий машғулот топшириқларини бажарганлиги учун (Рим ордери, меъморий ўлчов чизмаси, бўёв машки, шрифтли композиция)		20	Семестр давомида	
Оралик назорат		30		
Биринчи оралик назорати мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши учун (Рим ордерлари, Шрифт А3 формат)		15	9-ҳафта	
Иккинчи оралик назорати мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши учун (Объектнинг меъморий ўлчовини		15	18-ҳафта	

	мустақил равишда (Альбом шаклида) бажариш)		
	Якуний назорат	30	
	Якуний назорат учун тайёрланган чизмани масштабга солиш учун	20	20-хафта
	Семестр давомида ўтилган мавзулар юзасидан саволларга оғзаки жавоб бериш учун	10	
	ЖАМИ	100	

Якуний назорат ишини бажаришга жорий ва оралиқ назоратлардан етарлича балл (минимум 39,0 балл) тўплаган талабаларгагина рухсат этилади.

Хулоса қилиб айтганда, фандан талабарнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари назорат шакллари бўйича қўйидагича тақсимланади:

Назорат шакли	Жами ажратилган соат	Аудитория машғулоти учун	Мустақил таълим учун	Якуний назорат учун Клаузура
Жорий	40 балл	40 балл	-	
Оралиқ	30 балл	-	30 балл	
Якуний	30 балл			30 балл
Ҳаммаси	100 балл	40 балл	30 балл	30 балл

2-СЕМЕСТР

Баҳолаш мезони Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирининг 2010 йил 26 август 1981-1 сонли “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолашнинг рейтинг тизими тўғрисидаги низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги буйруғига асосан ишлаб чиқилди.

“Архитектуравий композиция ва лойиҳалаш асослари” фанидан талабаларнинг билим, кўникма ва малакалари семестрда жорий назорат (ЖН), оралиқ назорат (ОН) ва якуний назорат (ЯН) натижалари асосида баҳоланади.

Баҳолаш усуллари	Амалий топшириқлар чизма шаклида, оғзаки сўровлар		
Баҳолаш меъзонлари	<p><i>86-100 балл “аъло”</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - фанга оид назарий, амалий ва услубий тушунчаларни тўла ўзлаштира олиш; - фанга оид кўрсаткичларни архитектуравий таҳлил қилишда ижодий фикрлай олиш - ўрганилаётган чизмалар, мавзулар ҳақида мустақил мушоҳада юритиш; - ўрганилаётган мавзуга, фанга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга тўла баҳо бериш; - ўрганилаётган архитектуравий лойиҳалаш асоси тўғрисида тушунчаларга эга бўлиш; - архитектура тўғрисида тасаввурга эга бўлиш. <p><i>71-85 балл “яхши”</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ўрганилаётган чизмалар, мавзулар ҳақида мустақил мушоҳада юритиш; - ўрганилаётган мавзуга, фанга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга тўла баҳо бериш; - ўрганилаётган архитектуравий лойиҳалаш асоси тўғрисида тушунчаларга эга бўлиш; - архитектура тўғрисида тасаввурга эга бўлиш. <p><i>55-70 балл “қониқарли”</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ўрганилаётган мавзуга, фанга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга баҳо бериш; - ўрганилаётган архитектуравий лойиҳалаш асоси тўғрисида тушунчаларга эга бўлиш; - архитектура тўғрисида тасаввурга эга бўлиш. <p><i>0-54 балл “қониқарсиз”</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ўтилган фаннинг назарий, амалий ва услубий асосларини билмаслик; - фанга оид кўрсаткичларни архитектуравий таҳлил қилишда ижодий фикрлай олмаслик, тасаввурга эга эмаслик - архитектура тўғрисида тасаввурга эга эмаслиги. 		
	Рейтинг баҳолаш турлари	Макс.балл	Ўтказиш
	Жорий назорат:	40	
	Амалий машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда амалий машғулот топшириқларини чизиши, бажариши, топшириши учун (композиция вазибалари, эскизлар ва макетлар)	15	Семестр давомида
	Амалий машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда амалий машғулот топшириқларини чизиши, бажариши, топшириши учун (График усулда антуражни оқ корада чизиш А3форматда)	5	Семестр давомида

Амалий машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда амалий машғулот топшириқларини чизиши, бажариши, топшириши учун (Меъморий ёдгорлик перспективасини қуриш ва планшетга қаламда чизиш)	10	Семестр давомида
Амалий машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда амалий машғулот топшириқларини чизиши, бажариши, топшириши учун (Меъморий ёдгорлик перспективасини бўёви)	10	Семестр давомида
Оралиқ назорат	30	
Биринчи оралиқ назорати мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши учун (композиция вазифалари эскизи ва макети)	15	9-ҳафта
Иккинчи оралиқ назорати мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши учун (График усулда антуражни рангли чизиш А3формат)	15	18-ҳафта
Яқуний назорат	30	
Кичик меъморий шакллар лойиҳаси клаузураси учун (А3 формат)	20	20-ҳафта
Семестр давомида ўтилган мавзулар юзасидан саволларга оғзаки жавоб бериш учун	10	
ЖАМИ	100	

Яқуний назорат ишини бажаришга жорий ва оралиқ назоратлардан етарлича балл (минимум 39,0 балл) тўплаган талабаларгагина рухсат этилади.

Хулоса қилиб айтганда, фандан талабарнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари назорат шакллари бўйича қўйидагича тақсимланади:

Назорат шакли	Жами ажратилган соат	Аудитория машғулотлари учун	Мустақил таълим учун	Яқуний назорат учун Клазура
Жорий	40 балл	40 балл	-	
Оралиқ	30 балл	-	30 балл	
Яқуний	30 балл			30 балл
Ҳаммаси	100 балл	40 балл	30 балл	30 балл

V . Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбаалари

Асосий адабиётлар

1. Ўралов А.С., Пўлатов Х. ва бошқалар. Архитектуравий лойиҳалаш асослари. Дарслик. Т.: 2010й.
2. Пўлатов Х. ва бошқалар. Архитектуравий композиция асослари. Т.: 2000й.
3. Architecture. Form. Space.Order. Fransis D.R. Ching.New York John Wiley&Sons.Ins.2014

Қўшимча адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
2. Асқарова Д., Мирюсупова М. Кичик меъморий шакллар. Т.: 2007й.
3. Пўлатов Х. ва бошқалар. Архитектуравий лойиҳалаш асослари. Т.: 2000й.
4. Коржева Н.А. Архитектурная композиция. Т.: 2010.
5. Ўролов А.С. Раҳимов А.Қ, Саидова Б.А. Архитектуравий лойиҳалаш ва композиция асослари. Самарқанд: 2005й.
6. Пўлатов Х. ва бошқалар. Архитектуравий композиция асослари. Дарслик Т.: 2005й.

Интернет сайтлари

1. [www. centrasia.uz](http://www.centrasia.uz)
2. [www. arx.novosibdom.ru](http://www.arx.novosibdom.ru)
3. [www. zarnews.uz](http://www.zarnews.uz)
4. [www. ZiyoNET.uz](http://www.ZiyoNET.uz)

Ўрта Осиё устунли - тўсинли қурилмалари тизими ва уларнинг архитектураси Қадимги Юнон ва Рим ордерлари каби бой тарихга ва ўрганишга арзигўлик меъморий тамойилларга эгаки, улар ҳам жаҳон меъморлари орасида эътибор қозонишга ва келажакда ўз истиқболига эга бўлишга ҳақлидир.

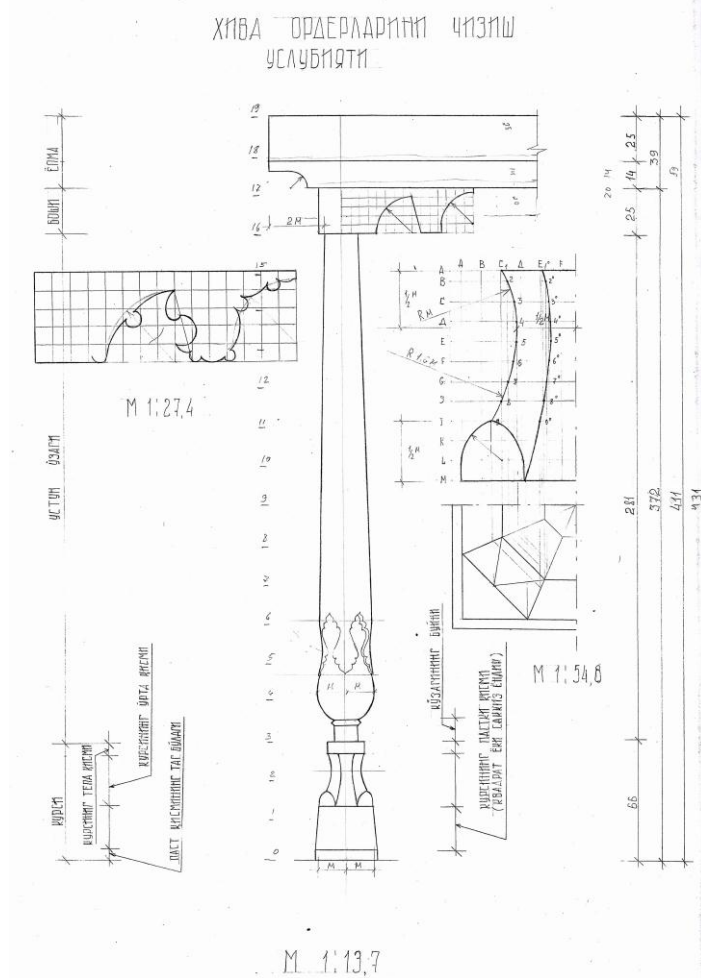
Массаларда чизилган Ўрта Осиё ордерларини таълим жараёнига тадбиқ этиб, уни амалга оширсак мақсадга мувофиқ бўлади. Таълим даргоҳига қадам қўйган талаба билим олишни Ўрта Осиё архитектурасини ўрганишдан бошласа, биринчи амалий топшириғини Ўрта Осиё ордерларини чизишдан бошласа, мақсадга эришган бўлар эдик.

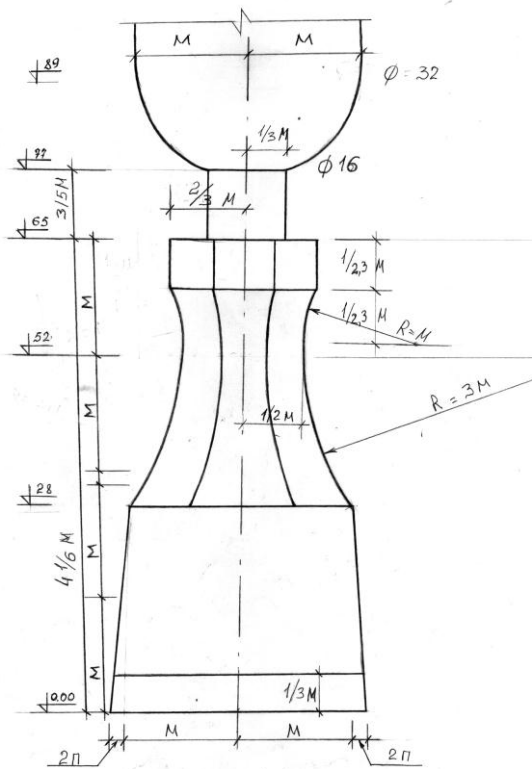
/1/ Хива устуни

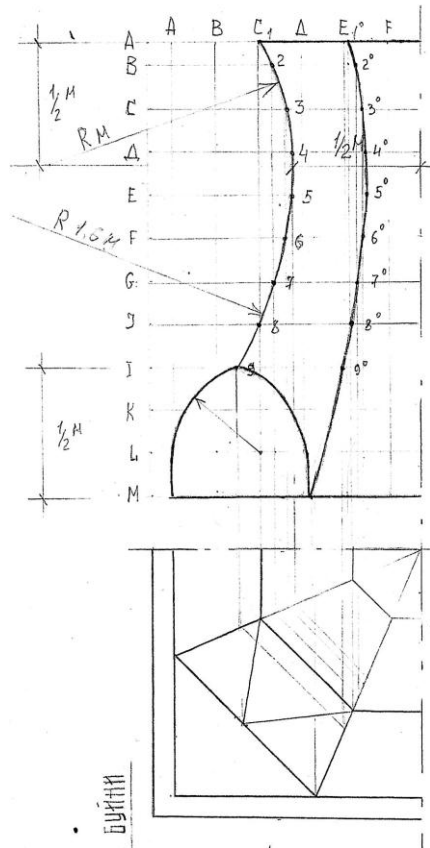
/2/ Бухоро устуни

/3/ Хива устуни (Муаллиф чизмаси)

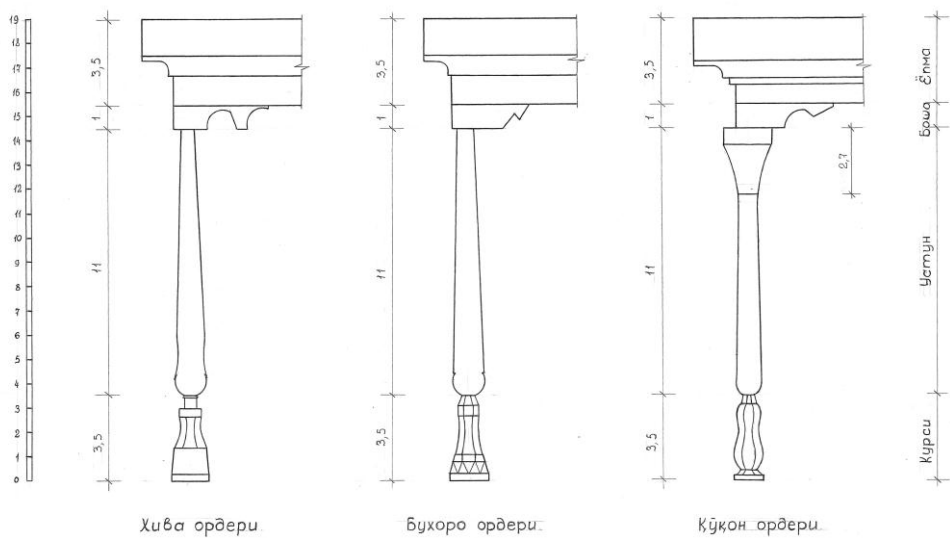
14/ Курси (Муаллиф чизмаси)

15/ Профилни қуриш (Муаллиф чизмаси)

Ўрта Осиё ордерлари.

Хива ордери

Бухоро ордери

Қўқон ордери

2-курс магистранти
Вобоёрова Ш.Р.

16/ Муқарнасли устун

17/ Массдаги ордерлар (Муаллиф чизмаси)

